

889.59

ΜΗΤ

ΚΥΡΙΑΚΟΥ Ε. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ

ΗΡΩΪΔΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΙΖΕΙ
ὁ ποιητὴς **Γ. ΣΤΑΜΠΟΛΗΣ**
Πρόεδρος Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν.

1953

889.59

ΜΗΤ

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΕΣΒΑΙΘΟΘΗΚΗ
 — ΧΑΝΙΩΝ
 αριθ. 27466
 χρονολ. Εισαγ. 31-3-1965
 Εισκότης Φ. Π. Γ. Γ.
 889.59 / ΜΕΤ.

ΚΥΡΙΑΚΟΥ Ε. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ

ΗΡΩΪΔΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΙΖΕΙ
 ὁ ποιητὴς Γ. ΣΤΑΜΠΟΛΗΣ
 Πρόεδρος Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν.

1953

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

«Τὸ πρῶτον μιᾶς παλιᾶς πολιτείας». Χρονικὸ 1951
«Κωνσταντῖνος Μάνος». Μονογραφία 1952

Μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς ἐγίνε διάλεξι στὰ Χανιά στὶς 17.5.53 ὑπὸ τὴν προστασία τῆς «Προοδευτικῆς Ἐνώσεως Γυναικῶν Νομοῦ Χανίων».

Τῆς διάλεξης προηγήθηκε ὁμιλία τῆς Προέδρου τῆς Ἐνώσεως ἐριτίμου κ. Μαρίνας Λεκανίδου—Ζινεουράκη, ποὺ μεταξὺ ἄλλων ἀνέπτυξε τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα.

Τὴ διάλεξι τίμησαν διὰ τῆς παρουσίας των ὁ κ. καὶ ἡ κυρία Δημητρίου Σακορράφου, Γενικοῦ Γραμματέως Γ. Δ. Κρήτης, ὁ κ. καὶ ἡ κυρία Χατζηδάκη, Ἀνωτέρου Διοικητοῦ Χωροφυλακῆς Κρήτης, ὁ κ. Νικόλ. Γραμματικῆς, Ὑποδιοικητῆς Ἀνωτέρας Διοικήσεως Χωροφυλακῆς Κρήτης, μέλη τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, ἡ ἐριτίμος Πρόεδρος τοῦ Λυκείου Ἑλληνίδων κ. Ἄννα Βαμβακᾶ, Πρόεδροι Σωματείων, ὁ Διευθυντῆς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης κ. Στυλ. Μοτάκης, ὁ Γυμνασιάρχης κ. Ἄντ. Σεργεντιάνης, καὶ ἐπίλεκτα μέλη τῆς κοινωνίας τῶν Χανίων.

Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου καὶ τὰ γλυπτικὰ ἔργα ὀφείλονται στὸν Κρήτα γλύπτη κ. Γιάννη Κανακάκη. Τὰ ζωγραφικὰ ἔργα ἔγιναν ἀπὸ τὸν ζωγράφο κ. Δημ. Κοζότση.

Τὸ βιβλ'ο τυπώθηκε στὰ τυπογραφεῖα τοῦ Μανώλη Πετράκη τὸν Ἰούνη τοῦ 53 γιὰ λογαριασμὸ τοῦ συγγραφέα.

200 τεύχη σὲ καλὸ χαρτὶ εἶναι ἀριθμησμένα ἀπὸ τὸ 1—200.

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ

Στήν ιερή μνήμη τῶν γυναικῶν ποῦ λάμπρυναν τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ μας.

Κι' ἀκόμη στίς σεβαστὲς Δέσποινες: Εὐθυμία Μεάτσου, Μαρία Χαρ. Παλογιώργη, Πασχαλία Νικ. Πιστολάκη, Ἀσπασία Μάνου, Μαρίνα Λεκανίδου, Λουΐζα Α. Καλοκαιρινοῦ, Χρυσῆ Κ. Μανολικάκη, ποῦ συνεχίζουν ἰσάξιο ἔργο.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Είναι καθήκον, νομίζουμε τῶν παλιότερων λογοτεχνῶν νὰ ἐνισχύουν ἠθικὰ καὶ νὰ παρακολουθοῦν μὲ συμπάθειά τὴν πορεία καὶ τὴν ἀνοδο τῶν νεώτερων συναδέλφων τους. Εἶναι κι' αὐτό, μέσα στὴν ἴδια λειτουργία τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων, ἕνας ἀληθινὸς πρόσθετος σκοπός, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ συνέχεια τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐθνικῶν μας παραδόσεων. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα θεωροῦμε χρέος μας νὰ χαιρετίσουμε τὶς «Ἡρωίδες τῆς Κρήτης», τὸ ὕστατο αὐτὸ καταστάλαγμα τῆς λογοτεχνικῆς ἐργασίας τοῦ νέου λογοτέχνη τῆς Κρήτης κ. Κυριάκου Ε. Μητσotάκη.

Ὁ συμπαθέστατος αὐτὸς λογοτέχνης, μᾶς ἔδωσε προηγούμενα, σὰν ἀνθὴ τῆς νεανικῆς του φιλοτιμίας, πρῶτα «Τὸ Παραμῦθι μιᾶς παλιᾶς Πολιτείας» (πρόκειται γιὰ μιὰ ποιητικὴ ἱστορία τῶν Χανίων) καὶ δεύτερο τὸ κριτικὸ σχεδιάσμα «Κωνστ. Μάνος». Καὶ στὰ δυὸ αὐτὰ πρωτόλεια ἐκδηλώθηκε τὸ λογοτεχνικὸ του ταλέντο, συνδυασμένο μὲ μιὰ γνήσια ἀγάπη στὴν ἠρωϊκὴ του γενέτειρα, ποὺ τιμᾷ τὴν ἀσφάλεια τοῦ καλοῦ ξεκινήματος καὶ τῆς ὀρθῆς τοποθέτησης τῆς τέχνης του.

Τώρα μὲ τὶς «Ἡρωίδες τῆς Κρήτης» ὁ κ. Μητσotάκης, χωρὶς

ν' ἀφίνη τις πρωταρχικὲς βάσεις του πλαταίνει τοὺς ὀρίζοντας τῆς ἔρευνας καὶ τῆς νοσταλγίας του καὶ μᾶς δίνει μιὰ πνευματικὴ εὐγενικὰ σύνθεση χαρισμένη στὶς γυναῖκες τῆς ἀθάνατης μεγαλόνησου. Καμιὰ ἀμφιβολία, πὼς ἓνα τέτοιο θέμα μπορεῖ νὰ γραφῆ μὲ διάφορους τρόπους καὶ μπορεῖ νὰ καταναλώσῃ καὶ μιὰ ὀλάκερη ζωὴ ἑνὸς συγγραφέα ἂν σταθῆ στὴν ἐπίμονη, αὐστηρῆ, σχολαστικὴ ἔρευνα καὶ ἱστορικὴ ἐξακριβώση. Μὰ ἡ πρόθεση τοῦ κ. Μητσοτάκη, δὲν ἦταν προφανῶς νὰ μᾶς δώσῃ ἓνα ἔργο βαρὺ καὶ ἱστορικὰ ὀλοκληρωμένο. Ἡ πρόθεσή του ἦταν πρὸ παντὸς καλλιτεχνικὴ, πλαισιωμένη μόνο μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἠθικοῦ καὶ ἡρωϊκοῦ μεγαλείου, σὺν αὐτὸ πού ἀναδίνεται ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ μεγάλου νησιοῦ του. Κ' ἔτσι πρέπει νὰ κριθῆ κυρίως καὶ ἡ προσπάθειά του. Σὺν φέγγος νεανικῆς ἀγάπης καὶ σὺν λαχτῆρα μιᾶς γνήσιας καὶ καθαρῆς ψυχῆς.

Τὸ τονίζω καὶ πάλι, γιὰ μένα ἡ ἐκλογὴ τέτοιων θεμάτων ἀπὸ τοὺς νεώτερους λογοτέχνες, μοῦ δίνει ἄμεση τὴν ἐντύπωση καὶ σχεδὸν τὴν βεβαίτητα τῆς εὐλοκίρειας καὶ τῆς ἀξίας τῶν ἰδανικῶν τους. Γιατὶ τοὺς παρουσιάζει ἁμέσως στρατευμένους σὲ μιὰ πλατεία, ἑλληνικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀποστολὴ κι' ὄχι ξεκρέμαστους στὶς ἀτομικὲς περιπετεῖες οὔλες τῆς ἀδοκίμαστης ζωῆς τους.

Ὁ κ. Μητσοτάκης, μολοντί δὲν στερεῖται πηγαίου λυρισμοῦ καὶ δοκιμασμένης ἀπὸ εὐαισθησία ψυχικότητας, προτίμησε νὰ μᾶς δώσῃ τοὺς παλμούς τῆς καρδιᾶς του, ὄχι μὲ τὴν περιγραφή τοῦ ἀτομικοῦ του μύθου, μὰ μὲ τὴν ἀνάπλαση καὶ τὸ ποιητικὸ ζωντάνεμα ἀπ' τὴ φαντασία του τῶν θρυλικῶν γυναικείων μορφῶν τῆς πολυένδοξης Κρήτης. Σ' ἓνα πολύτυχο καλοταϊριαγμένων ἀναπολήσεων καὶ ἀναδρομῶν μᾶς ξαναφέρνει ζωντανὲς τὶς εἰκόνες τῶν γυναικῶν τῆς Κρήτης: Ἀπὸ τὴ μυθικὴ Ἀριάδνη, τὴν Εὐριάνθη, τὴ Χρῦσομαλλούσα τῶν Σκορδίληδων, τὴν Εὐγενία Βεργίτση, τὴν Κατερίνα Βούρβαχη, τὴν Δασκαλογιάννενα ὡς καὶ τὶς ἡρωίδες τοῦ πρόσφατου παρελθόντος μας, ὅλες οἱ χαραχτηριστικὲς φυσιογνωμίες τῶν ἡρωίδων τῆς Κρήτης, περνοῦν ἀπὸ μπροστά μας, τραγουδισμένες μὲ τὸ δημοτικὸ στίχο καὶ μὲ τὴ μεστή, εὐτυχισμένη φράση τοῦ συγγραφέα.

Εἶναι πολὺ λίγο ν' ἀπονίμουμε ἓναν φτωχὸ ἔπαινο στὸ νέο συγγραφέα. Τοῦ ὀφείλουμε μᾶλλον καὶ τοῦ δίνουμε ὀλάκερη τὴν συμπάθεια καὶ τὴν ἐκτίμησή μας γιὰ τὶς προθέσεις καὶ τὰ ὄραϊα του ὄνειρα, πού βρῆκαν ἔτσι σταθερὰ στὶς ἐθνικὲς μας ρίζες τὸν πλούσιο χυμὸ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὸ ξετύλιγμά τους σὲ μιὰ ὀλοκληρωμένη μὲ τὸν καιρὸ λογοτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ δημιουργία.

Χανιά, 9 Ἰουνίου 1953

Γ. Κ. ΣΤΑΜΠΟΛΗΣ

Πρόεδρος Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν

PRELUDIO

Ήταν μιὰ μέρα ὁμορφῆ. Ήταν μέρα χαμογελαστή. Ἀπὸ κείνες τίς μέρες ποὺ βλέπεις τὰ γύρω τόσο καλά καὶ ποὺ πλήττεις. Ὅταν πλήττης θέλεις κάτι νὰ κάνης, θέλεις ἀπὸ κάπου νὰ πιαστῆς. Κι' ὁ Θεὸς σὲ ὄρες πλήξης — σάν δὲν εἶχε τί ἄλλο νὰ κάνῃ—πῆρε τὸν Ἀδάμ, τὸν ἔβαλε κάτω, τοῦκοψε τὴ μιὰ πλευρά του κι' ἄρχισε νὰ τὴ μαλάξῃ σ' ἓνα κομμάτι λάσπη καὶ πύργωνε ἓνα πρόπλασμα ποὺ τράνευε καὶ ποῦπαιρνε μιὰν ἀλλοιώτικη μορφή μέ στρογγυλοὺς γοφούς κι' ἀπαλὴ ἔκφρασι.

Τ' ἀγέρι ἀνάδευε τὸν πηλὸ καὶ στέγνωνε, κι' ἄρχισε νὰ φιλιέται ἀπὸ τὸν ἥλιο.

«Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλὸν» κι' ἔτριψε τὰ χέρια του ἔτσι, ὅπως ὅταν ἓνας καλλιτέχνης ἐνθουσιασθῆ ἀπὸ τὸ γέννημά του. Τὸ ἀγαματάκι στεκόταν θαρραλέα μπροστὰ στὸν Πλάστη του καὶ τὸν κύτταζε. Κι' ὁ Θεὸς χάρηκε γιὰ τούτη τὴν παρρησία. Καὶ φύσηξε τὸ ἀγαματάκι ποὺ κίνησε τὸ κεφαλάκι του, πῆρε μιὰν ἀνάσα, σάν νὰ ξυπνοῦσε ἀπὸ βαθὺ ὕπνο, ἄνοιξε τ' ἀμυγδαλένια μάτια του, κύτταζε τὰ χέρια του, χαμογέλασε μπροστὰ στὸ Θεό, κι' ἔσκυψε σάν λυγαριά χαριτωμένα καὶ ὑποκλίθηκε.

Στὸ μάτι εἶχε μιὰ λάμψι, εἶχε τὴ ζωὴ, κι' ὁ Θεὸς κύτταξε ἔκπληκτος τὸ μικρὸ του δημιούργημα.

Ἐτριψε πάλι τὰ χέρια του ἀπαλά, ἔτσι ποὺ τὰ περιστέρια ξιππάστηκαν καὶ πλατάγισαν τὰ λευκὰ φτερά τους καὶ χάθηκαν κι' ὁ Θεὸς ἀργά-ἀργά μίλησε κι' εἶπε μ' ἕσο πῶ ἀπαλὴ φωνὴ μπορούσε.

—Μ' ἀρέσεις, θὰ στολίζης τὸν Παράδεισο, κι' ἀκόμα θὰ βαστᾷς συντροφιά στὸν Ἀδάμ.

—Ἐσύ. . . . Γυναῖκα. Τὴν κτύπησε στὴν πλάτη καὶ τὴν ἔστειλε κοντὰ στὸν ἄνδρα. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλὸν καὶ ἐγένετο ἑστέρα καὶ ἐγένετο πρῶτ. . . . Ἐτσι μιὰν ἀκαθόριστη μέρα πλάστηκε ἡ Εὗα. Ἡ πρώτη γυναῖκα.

Καὶ τὰ χρόνια τρέχουν σάν τὰ φουργιόζα χελιδόνια.

Ἡ γυναῖκα, τὸ μικρὸ ἀγαματάκι τοῦ Θεοῦ, ποὺ ξεφύ-

τρωσε ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ ἄντρα, μαζί του ἔφαι τὸ πικρὸ ψωμί τῆς ἐξορίας καὶ μαζί κουβάλησε τ' ἀγκωνάρι γιὰ νὰ χτιστῆ τὸ πρῶτο καλύβι. Μαζί παντοῦ. Μιά κι' ἦταν ἡ αἰτία τοῦ διωγμοῦ. Μιά κι' ἔφερε τὸ πλάσιμο τῆς δυστυχίας καὶ τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ.

Κι' ὁ ἄντρας μαζί τῆς βγήκε ἀπ' τὴν πόρτα τοῦ οὐράνιου σπιτιοῦ, τράβηξε δρόμους καὶ μονοπάτια κι' ἔφτασε ὡς τὰ σήμερα. Κι' ἡ γυναῖκα, ἀκολούθησε ἀγόγγυχα. Τὸν σκέπασε μὲ τὰ μακρὰ μαλλιά τῆς σὰν ἔπεφτε τὸ χαλάζι.

Καὶ σὰν ἔπασαν στὴν παγίδα τῆς ἀρκούδας, τὰ νύχια τῆς μάτωσαν ἀπ' τὸν ἀγῶνα. Καὶ σὰν ἐρχόταν ὁ Θεὸς ὕπνος κάτω ἀπ' τὴν ἴδια σκεπή, εὑρίσκε καὶ τοὺς δυὸ, διαφορετικοὺς ἀνθρώπους.

Τὸν ἄντρα καὶ τὴ γυναῖκα. Κι' ἦλθε ὁ Χριστὸς.

Ἡ γυναῖκα τὸν γέννησε.

Ἡ γυναῖκα τοῦ ἀπάλυσε τὴν κούρασι τοῦ Σταυροῦ καὶ τὸν παρηγόρησε. Αὐτὴ ἔφερε πρῶτη τὸ μήνυμα τῆς Ἀνάστασης.

Κι' ἐσυχωρέθηκε. Κι' ἐγινε ἱερή. Κι' ὕστερα τράβηξε μὲ καινούργια δύναμη, μὲ καινούργιο αἷμα. Ἄρχισε νὰ στρατεύῃ τὸ δρόμο ποῦ τῆς ταίργιαζε.

«Τὸ χέρι ποῦ κουνᾷ τὴν κούνια, κυβερνᾷ τὸν κόσμον» λέει ἓνας σοφός.

Ἡ μάνα. Ἡ ἴδια ἡ γυναῖκα.

Ἀπὸ αὐτὴ ποῦ προήλθανε τὰ «φαῦλα» καὶ τὰ «κρείττω».

Αὐτὴ ποῦ δίνει τὸ καινούργιο αἷμα στὸ δέντρο τῆς γῆς.

Πάντα ἡ γυναῖκα, ἡ μάνα, ἡ ἀστείρευτη βρυσσομάνα τῆς ἀγάπης. Κι' εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ γυναῖκα εἶναι μέσα σ' ὅλα κι' ἀπ' αὐτὴ παίρνουν τοὺς δρόμους ὅλες οἱ ἀποφάσεις κι' οἱ δημιουργίες.

Ἡ ἀρχὴ εἶναι αὐτὴ. Καὶ τὸ τέλος ὁ σύντροφός της.

Ἡ γυναῖκα ἀγκαλιάζει ὅλο τὸν κόσμον, τὸ νοικοκυρεύει, μὲ τὴ στοργὴ της καὶ τὸν κάνει πιὸ ὁμορφὸ κι' ἀπαλένει τ' ἀγκάθια καὶ τοὺς τριβόλους.

Εἶναι πάντα ἡ ἴδια. Ἡ Βεατρίκη, ἡ Ἀσπασία, ἡ Κλεοπάτρα, ἡ Θεοδώρα, ἡ Μόνα Λίζα. Ἡ ἔμπνευσι καὶ τ' ὄνειρο.

Ἡ ζωὴ κι' ὁ ἔρωτας.

Καὶ μέσα στὶς γυναῖκες τοῦ κόσμου, μέσα στὴ μεγάλη ἀράδα τῶν γυναικῶν ποῦ ἄφισαν τ' ὄνομα τους γραμμένο μέσα στὸ διάβα τῶν χρόνων, ἀστράφτει τ' ὄνομα τῆς Ἀριάδνης, ἀθάνατο σύμβολο, ποῦ ξεκινᾷ ἀπ' τὴν Κρήτη, γιὰ νὰ γίνῃ ἔμ-

βλημα και παράδειγμα. Ἡ Ἀριάδνη δὲν εἶναι ἓνα φανταστικό πρόσωπο. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ λεβέντισσα Κρητικιά γυναίκα.

Εἶναι ἡ γυναίκα, πού βοηθᾷ τὸν ἄντρα γιὰ νὰ παλέψη πάντα μ' ἓνα γιγάντιο θεριὸ καὶ νὰ κερδίση τὴ ζωὴ. Ὁ μίτος τῆς εἶναι πάντα γερός καὶ σὲ φέρνει πρὸς τὸ φῶς τοῦ Ἥλιου, γερὸ καὶ νικητῆ.

Ἡ Κρητικιά γυναίκα, ἀθάνατη μέσα στις γυναῖκες τοῦ κόσμου. Μεγάλῃ καὶ τρανῇ. Μὲ ζωσμένο τὸ σπαθί πολεμᾷ ἀντρίκια καὶ δὲν λυγᾷ. Καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι τὴν τραγουδᾷ καὶ τὴν ψάλλει μὲ χίλια παινέδια καὶ τὴν στολίζει μ' ὁμορφιές.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, μᾶς δίνει μίαν ἀλλοιώτικη μορφή γυναίκας, πού δὲν βρίσκεται πουθενὰ στὸν κόσμον τὸ ταῖρι τῆς.

Μᾶς δίνει τὴ γυναίκα ζωσμένη σταυρωτὰ τὰ φυσεκλίκια, νὰ πολεμᾷ δίπλα στὸν ἄνδρα τῆς καὶ νὰ νικᾷ. Ξεφεύγει ἀπ' τὰ γνωστὰ γυναικεῖα πρότυπα καὶ ζωντανεὺει γεμάτη δυναμισμό καὶ ἀνδρεία κι' εἶν' ἔτοιμη γιὰ νὰ ὑπερασπίση τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς.

Ἀνακατεύεται μέσα στὸν καπνὸ τῆς μάχης, ἴση μὲ τὸν ἄνδρα, τυλίσεται στὸν ἐνθουσιασμό κι' ἡ λύρα μὲ τὰ γερακοκώδουνα τραγουδᾷ, στις ὁμορφες βραδυές, πού μοσκοβολᾷ τ' ὄρμονο κυδῶνι.

Ποῖος εἶδε τέθιοι λαγερή, τέθιοι πανώρη κόρη,

Νᾶχη ἀσημένιον ὄργαλειὸ καὶ φιλιτισένιο χτένι,

Νὰ φαίνη τὰ μεταξωτὰ, νὰ φαίνη τὰ βελουῖδα,

Ν' ἀφήση τὰ μεταξωτὰ, ν' ἀφήση τὰ βελουῖδα,

Νὰ πάη κλέφτης στὰ βουνὰ στοὶ κλέφτες καπετάνιος;

Καὶ τρανεὺει τὸ δέντρο τῆς φυλῆς καὶ συνεχίζει τὸ πανάρχαιο κορδόνι, πού δένει τὰ παλῆα χρόνια μὲ τὰ σημερινά. Καὶ σάν κοπάση ὁ ἀναβρασμὸς τῆς μάχης, θρηνεῖ σεμνὰ καὶ φρόνημα «τὰ λαμπρὰ παλληκάρια» καὶ σπαράσσεται ἡ ἀσκλάβωτη ψυχὴ τῆς:

Στῶ Μπαροπέζω τις αὐλὲς ἥλιος μὴν ἀνατεῖλη,

γιατ' εἶχε ἡ μαύρη τρεῖς υἱοὺς κ' οἱ τρεῖς καλ' ἀντρωιωμένοι

τὸ Γιάννο λιάνου στὰ βουνά, τὸ Μῆτρο στὰ καράβια.

Κι' ἡ μάνα κι' ἡ Κρητικιά κόρη, δίνει ὅτι ἔχει γιὰ τὴ μεγάλη ἰδέα τῆς Λευτεριάς. Γιὰ τὴ Λευτεριά, πού διαρκῶς πετᾷ στὸν Κρητικὸ οὐρανὸ.

Καὶ τὰ μάτια δὲν ἀρνεύουν τῆς βαρειόμορφης Κρητικιάς μάνας, τῆς λεβεντογέννας. Δίνει κάθε τόσο τὰ βλαστάρια τῆς,

«Θυσία στή μεγάλη θεά τοῦ πολέμου:

Μιά μαύρη μάννα ζύμωνε τοῦ γιουῦ τῆ παξιμάδια
καί μέ τὰ δάκρυα ζύμωνε καί μέ τὰ μοιρολόγια
καί μέ τῶ ἀναστεναγμούς ἐπύρωνε τὸ φοῦρο
«μισεῖγεις γιυέ μου στὰ μακροῦα κι' εἰς τὸν ἀλάγο κόσμο
κ' ἄτζεπα νὰ σέ ξαναδῶ;

Ἄλλὰ ἡ Κρητικιά δὲν ξέρει μόνο νὰ πολεμᾷ καί νὰ κλαίη.
Ἐἶναι κι' ὁμορφη, γλυκειά, συροικομαυρομμάτα, βερυκοκόκκινη,
λυγερή, καλή νοικοκυρά, κι' ἄξια δουλεύτρα.

Ἄκουστε πῶς τραγουδᾷ τὴ νοικο κυρῶσύνη τῆς, τὸ ριζιτι-
κο τραγοῦδι

Μήτε καί μάννα μ' ἔκαμε, μήτε κυροῦ σπορά με
Χρουσῆ τρυγόνα μ' ἔκαμεν εἰς τ' ἀγκαθιοῦ τὴ ρίζα
Κ' ἦτον τ' ἀγγάθι δροσερὸ κι' ἐγοργανάθρεψέ με,
Κ' ἐπῆρε μ' ἕνας βασιλιάς, ἕνας μεγάλος ρήγας,
Νὰ μαγειρεῦγω νὰ δειπνᾷ, νὰ στρώνω νὰ κοιμᾶται. . . .

Ἡ ὁμορφιά τῆς Κρητικιάς κόρης εἶναι ἑξακουστή ὡς τὰ
σήμερα. Κρατᾷ ἀπ' τὴ Δωρική ράτσα, κατάλοιπο τῆς μεγάλης
Ἑλληνικῆς ὁμορφιάς. Καί τὸ βοσκάκι στὸ βουνὸ ἀκούστε πῶς
τραγουδᾷ μέ τὸν ἀνατολικοβυζαντινὸ σκοπὸ τοῦ τὴν ὁμορφιά
τῆς καλῆς του:

Νάταν ὁ οὐρανὸς χαρτὶ κι' ἡ Θάλασσα μελάνι
Νὰ γράψω τὰ σουσοῦμια σου καί πάλι δὲ μέ φτάνει.
Ἄν πῶ ὀγιὰ τὴν κεφαλή, τὴ γάστρα τὴ γυαλένια,
Ἄποῦ φορεῖ τὰ γιασεμιά κι' εἶναι ξεφουντωμένα.
Ἄν πῶ γιὰ τὰ μαλλάκια σου, ποῦναι σὰν τὸ μετάξι
Κάθε σου τρίχα γίνεται μαχαίρι νὰ μέ σφάξῃ.
Ἄν πῶ καί γιὰ τὰ φρούδια σου, τὴ στρογγυλὴς καμάρες
Ἄντε γυρίσω καί σέ ἰδῶ μέ πιάνουν λιγωμάρες.
Κι' ἂν πῶ γιὰ τὸ κορμάκι σου, πελεκητὴ κολώνα,
Ὅποιος σέ πάρη δὲ γερνᾷ ποτέντου στὸν αἰῶνα.

Κ' ἔχομε πολλὰ τραγοῦδια ποῦ τραγουδιῶνται στὰ βου-
νά καί στὶς γιαλιές μας καί ποῦ ἔξυμνοῦν τὴν ὁμορφιά τῆς λυ-
γερῆς Κρητικοπούλας.

Ἄκόμα ἡ Κρητικιά εἶναι ἔξυπνη καί μαργιόλα γιὰ τῆς
ἀγάπης τίς χαρές.

Μιά κόρη ρόδα μάζωνε κι' ἄθους ἐκορφολόγα,
Νὰ πλέξῃ ζόγια μέ τσ' ἄθους, στεφάνι μέ τὰ ρόδα
Κι' ὁ Γιάννης ἐκατέβαινε ἀπὸ λαγοῦ κυνηγι,
Ζευγάρι ρόδα τῆς ζητᾷ καί τέσσαρα τοῦ δίδει. . . .

Και δὲ μὲ βάζει μιὰ δλόκληρη μέρα γιὰ νὰ μῶ νὰ παι-
νῶ τὴν ὀμορφιά τὴν ψυχικὴ καὶ τὴ σωματικὴ τῆς Κρητικιάς.
Ὁ ἀέρας μας, ὁ ἥλιος μας, ἡ γῆ μας τῆς πλάθει ἄξιο κι' ὀμορ-
φο τὸ κορμὶ κι' ἡ παράδοση ἡ ζωντανή, καὶ τὰ τραγούδια
μας, τῆς ζωντανεῦουν μέσα τῆς τὴ λυγερὰ τὴν ἔμφυτη τῆς
φυλῆς μας καὶ τὴν κάνουν γενναία κ' ἀντρίκεια.

Στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, σὲ μιὰ ἐκστρατεία του στὴν
Ἀνατολή ὁ Στρατηγὸς Πομπόιος ὁ Μέγας, πέρασε ἀπ' τὴν
Κρήτη καὶ κάθισε πάνω ἀπὸ 15 μέρες στὸ Ροδοβάνι τοῦ Σε-
λίνου.

Ἐκεῖ πανιρεύτηκε μὲ μεγάλες γιορτές τὴν ὠραία Εὐρυ-
άνθη κόρη τοῦ Ἀργυλίου κι' ἄφηνε τὴν πρώτη του γυναῖκα,
τὴν Ἰουλία, τὴν ἀδελφὴ τοῦ Ἰούλιου Καίσαρα. Σὺν κατανίκη-
σε τοὺς ἔχθρους τῆς Αὐτοκρατορίας γύρισε στὴ Ρώμη καὶ βρῆκε
βαρειά ἄρρωστη τὴν ὀμορφὴ Εὐρυάνθη. Ἡ λύπη του ἦταν με-
γάλη. Γι' αὐτὸ διάταξε νὰ σμιλέψουν πάνω σ' ἄπρο μάρμαρο
τὴ γλυκεῖα μορφή τῆς ὀμορφῆς Κρητικοπούλας γιὰ νὰ τὴν ἔχη
στὰ μάτια του ὡσπου νὰ μporῆ νὰ βλέπη. Μετὰ γύρισε στὴν
Αἴγυπτο ὅπου δολοφονήθηκε στίς 29 τοῦ Σεπτέβρη τοῦ 48 ἀπὸ
τὸν Πτολεμαῖο. Ὅταν ἔμαθε τὸ χαμὸ του ἡ Εὐρυάνθη, ἄν καὶ
τὴ ζήτησε σὲ γάμο ὁ Κράσσοσ δηλητηριάστηκε καὶ πέθανε πε-
ρήφανα ἀφοῦ πρῶτα ἔγραψε σ' ἓνα κομμάτι γρανίτη ποῦ σώ-
ζεται μέχρ σήμερα, καὶ διαλαλεῖ τὸ θάρρος καὶ τὴν παλληκα-
ριά αἰῶνια τῶν Κρητικοπούλων. «Ἀποθνήσκω Κρήσσα καὶ σὺ
ζυγὸσ τοῦ Πομπήϊου». Ἡ Σύγκλητος τῆς Ρώμης τὴν ἔθαψε μὲ
μεγάλες τιμές, ὅπως τῆς τέριαζε καὶ ὕψωσε τὸ ἀγαλμὰ τῆς
στὸ Καπητώλιο.

Ἡ γυναῖκα τῆς Κρήτης μέσα στὸ ξετύλιγμα τῆς ἱστορί-
ας τῆς ἔπαιξε ἓνα σημαντικὸ ρόλο δίπλα στὸν ἄνδρα καὶ δὲν
ὀστέρησε σὲ θυσίες καὶ αἶμα στὰ διάφορα ὀλοκαυτώματα.

Στὴν Κρήτη ἡ τιμὴ εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἰδεῶδες ποῦ ἔχει
κάθε ἄνθρωπος, κάθε χωριό, κάθε σπιτί. Γιὰ τὴν τιμὴ αὐτὴ
τὴν οἰκογενειακὴ, συχνὰ γίνονται σκοτώμοι κι' εἶναι ἀφορμὴ καὶ
ξεκληρίζονται ὀλόκληρες οἰκογένειες.

Κι' ἐρχόμαστε στὴ Βενετοκρατουμένη Κρήτη, στὰ 1318
καὶ ἐπὶ ἄρμοστοῦ Ν. Λιονῆ, ποῦ οἱ δουλευτάδες τῆς γῆς κα-
ταπιέζονται ἀπὸ τὸν κατακτητὴ καὶ τὰ πράγματα εἶναι ξαναμ-
μένα. Κεῖνο τὸν καιρὸ συνέβηκε ἓνα γεγονὸσ, ποῦ ξάναψε πιὸ
πολὺ τὰ παραγμένα μυαλά κι' ἔγινε αἰτία γιὰ νὰ χυθῆ πολὺ
αἶμα κι' ἀπὸ τίς δυὸ μερίδες Ἀλλὰ ἄς ἀφίσωμε τὸν ἱστορικὸ:

«Ὁ φρούραρχος τοῦ ἐπισκευασθέντος ἐν Ἐμπροσγιαλῶ

Σφακίων μικροῦ Βυζαντινοῦ φρουρίου Καπελλέτος, τρωθεις ἐκ τῆς καλλονῆς τῆς θυγατρὸς Σκορδύλη τινός, τῆς ἐπικαλουμένης Χρυσομαλλούσης, ἐπέπεσεν καθ' ὁδὸν ἐπ' αὐτῆς καὶ τὴν ἐφίλησεν, ὁ δὲ ραπισθεὶς ὑπ' αὐτῆς σφοδρῶς κατὰ πρόσωπον, εἴλκυσε τὸ ξίφος καὶ ἀπέκοψε τὴν κόμην αὐτῆς. Τοῦτο ἐξήψε εἰς ἄκρον τὴν ὀργὴν πάντων τῶν μελῶν τῶν μεγάλων οἴκων τῶν Σκορδυλῶν, οἵτινες ἐφώρμησαν κατὰ τοῦ φρουράρχου καὶ κατεκρεοῦργησαν αὐτὸν ὡς καὶ πολλοὺς τῶν φρουρῶν . . . . .

Ἡ στάσις μετ' ὀλίγον οὕτω μετεβλήθη εἰς ἐπανάστασιν, εἰς ἣν ἔσπευσαν νὰ λάβωσι μέρος καὶ πολλοὶ Λευκορεῖται καὶ ἄλλοι τῶν πέριξ πεδινῶν γωρίων.»

Καὶ ὅλα αὐτὰ γιὰ μιὰ χρυσαφένια μπούκλα μιᾶς πανώριας Κρητικοπούλας. Ἡ διήγησις αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία ποῦ δείχνει τὸν ἀκατάβλητο ἠρωϊσμό τῶν Κρητικῶν καὶ τὴν ἀδάμαστη παλληκαριά καὶ ὑπερηφανεῖα τῶν Κρητικοπούλων, ποῦ στάθηκαν ἀντάξιες τοῦ μεγάλου τῶν ὀνόματος. Μιὰ τέτοια πράξις γεμάτη Ὀλύμπια δυναμικότητα καὶ Προμηθεϊκὸ θάρρος μόνο ἀπὸ μιὰ Κρητικιά μποροῦσε νὰ γίνη.

Εἶδατε πῶς ἐξιστορεῖ τὰ πράγματα ὁ ἱστορικός, ἀκοῦσατε τώρα πῶς τὸ ἴδιο περιστατικὸ τὸ τραγουδοῦ ὁ ποιητῆς, ποῦ στὴν ἀρχὴ καταρᾶται τὴν ὥρα καὶ τὴ στιγμὴ ποῦ ἡ Χρυσὴ βάλθηκε νὰ πάη στὸ νερό.

Ἄνάθεμά τιν τὴ στιγμὴ
κι' ἀνάθεμα τὴν ὥρα
ποῦ ἡ Χρυσὴ ἱβάλλθηκε
νὰ πάη στὸ πηγάδι.

Βλέποντας τὸ χεῖμαρρο τῶν χρυσῶν μαλλιῶν τῆς ὁ Βενετὸς γεμίζει ἀπὸ θαυμασμό

Γιὰ δὲς πλεξοῦδες καὶ μαλλιά
ἀποῦ ποτέ δὲν εἶδα...

Σὲ τέτοιες ὥρες μιὰ λέξι ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ θαμπωμένο μάτι.

Νά! καὶ δὲν πᾶς τὴ λυγεοῖν
ἐκεῖνη νὰ φιλήσῃς
καὶ νὰ φιλήσῃς μάγουλο σὰν
τ' Ἀπριλιοῦ τὰ ρόδα.

— Καλὸ τὸ λές πάω κοντὰ
μάγουλο νὰ φιλήσω
π' ἀληθινὰ δὲν εἶδαμε
στὴ Βενετιά ποτέ μας.

Ὁ πόθος τὸν ἔχει ξανάψει καὶ στὰ μαλλώματα ἑνὸς γέ-
ρου στρατιώτη ὅτι ὁ Κρητικὸς δὲν δέχεται τέτοιες προσβολές
ἐκεῖνος ἀπαντᾷ :

— Ὡχ ἀδερφε θὰ σκιάσωμε
ἔδῳ στὴν ἐρημία,
πᾶμε κοντὰ καὶ βλέπομε
στὴ Βενετιὰ σὰν πάω
οἱ φίλοι θέλει μὲ ρωτοῦν
γιὰ τοὶ Κρητικοπούλες
καὶ θὰν μεγάλη μου ντροπὴ
νὰ πῶ πὼς οὔτε μία
στὴν ξενητεία δὲ στάθηκα
ἄξιός νὰ φιλήσω.
Ἄχ! κύτταξε χρυσᾶ μαλλιά
ποῦ λάμπουνε στὸν ἥλιο
ἂν ἤμποροῦσα ἀπὸ τούτα
νὰ πάρω νὰ τὰ δείξω
στὴ Βενετιὰ γιὰ χαύχημα
μεγάλο θὰ τὸ εἶχα.
Κλουθᾶτε με!

Τὸ τέλος τὸ ξέρετε, ὁ ποιητὴς κλαίγοντας τὸ χαμὸ τῆς
Χρυσομαλλούσας ποῦ πέθανε ἀπ' τῆ λύπη της, πὼς ἔγινε αἰτία
τόσου κακοῦ, συνεχίζει. . .

Ὡχου! γιὰτὶ δὲν τᾶκοβες
μονάχος σου κυρά μου
ἐκεῖνα τὰ χρυσᾶ μαλλιά
μονόγινες αἰτία
κι' ἔγινε τέτοιος χαλασμός
κι' ἐμπῆκες μὲς τὸ μνημα. . .

Κι' ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης, ποῦ εἶναι γραμμένη κάθε μιὰ
σελίδα της μὲ τὸ αἷμα, εἶναι γεμάτη ἀπὸ τέτοιους ἡρωϊσμοὺς
Κρητικοπούλων, ποῦ δὲν ἄφισαν τὸ πολυτιμώτερό τους ἀγαθὸ
νὰ ποδοπατηθῆ καὶ νὰ χλευασθῆ ἀπ' τὸν ἀφέντη.

Καὶ κατὰ τὸν μεγάλο πόλεμο τῆς Κρήτης στὰ 1646—1669
στὴν πολιορκία τοῦ Κάστρου, οἱ γυναῖκες δὲν σκιάχτηκαν τὸ
κόκκινο αἷμα ποῦ κυλοῦσε στὸ πλακόστρωτο, ἀλλὰ μερονυχτὶς
σ' ἓνα μεγάλο πόλεμο δίνουν τὸ φόρο τῆς τιμῆς καὶ τῆς Κρη-
κικᾶς παλληκαριᾶς. Καὶ ὁ Μαρῖνος Τζάνες τραγουδεῖ:

Γυναῖκες ἦταν συντροφικὲς μέσα καὶ πολεμοῦσαν
κι' ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἤρχονταν ἐκεῖνες ἐπετοῦσαν

πέτρες ἐπάνω τῶν Τουρκῶν μὲ προθυμιά μεγάλην
καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐδίδανε βοήθειαν τόση ἄλλην.

Στὴν «Κρητηίδα» τοῦ ὁ Ἀντωνιάδης, ἀναφέρει πολλοὺς ἡρω-
ϊσμούς καὶ αὐτοθυσίες γυναικῶν. «Αἱ γυναῖκες προεῖχον ἐκ
πάντων, οἵτινες εἶχον ρομφαίαν ζωστή καὶ ἐπολέμουν ὡς ἄν-
δρες». Στὴν 11η ραφωδία τῆς «Κρητηίδας», ἀναφέρει, χωρὶς νὰ
γνωρίζωμε ἂν ἔχη ἀποδειχθῆ ἱστορικῶς, ὅτι πάνω σ' ἓνα
λόφο, κοντὰ στὸν ἀρχαῖο Ἰάρδανο ποταμὸ, δηλ. στὸν
Πλατανιά, εἶχε κτίσει ἓνα πύργο, ἓνας εὐκατάστατος Ἕλληνας,
ὁ Ζύμβρακας, ποῦ μὲ τὰ πλούσια νερά τοῦ ποταμοῦ ἄλεθε ἀ-
λεύρια κι' εἶχε πολλὰ ἀγαθά. Ὁ πλοῦτος τοῦ ἐσκαντάλιζε
τοὺς Φράγκους, ποῦ ἔστειλαν 5 χιλ. στρατὸ καὶ πυροβόλα ὀ-
πλα γιὰ νὰ σκυλεύσουν τὸν πλούσιο πύργο τοῦ Ζύμβρακα, ὁ ὁ-
ποῖος ὅταν πληροφορήθηκὲ τὸ πρᾶγμα, ἐμάζεψε τοὺς γύρω κα-
τοίκους στὸν πύργο—300 ἄνδρες χωρὶς τίς γυναῖκες καὶ τὰ παι-
διά—γεμίζει τὴν τάφρο μὲ νερό, σπᾶ τίς γέφυρες κι' ὅταν ἔ-
φτασαν οἱ Φράγκοι, τοὺς ὑποδέχθηκε μὲ πυκνὸ τουφεκίδι. Ἔγι-
νε ἓνας γιγάντιος πόλεμος καὶ μιὰ φρικιαστικὴ ἐποποιία. Για-
τί ὁ Θεὸς τοῦ πολέμου δὲν στεφανώνει πάντα τοὺς νικητές.
Ἄλλὰ ἓνας σοφὸς λέγει κάπου, ὅτι «ὕπάρχουν ἤττες ποῦ εἶναι
μεγαλύτερες ἀπὸ μερικὲς νίκες».

Ἄλλὰ τὸ μοιραῖο φτάνει. Ἔχουν σκοτωθῆ οἱ περισσότε-
ροι μέσα στὸν πύργο. Κι' ὁ ποιητὴς τῆς «Κρητηίδας», τοῦ ἐμμέ-
τρου αὐτοῦ μυθιστορήματος μὲ τὴν ἀρχαιοπρεπὴ γλῶσσα τῆς
παρακμῆς, τραγουδᾷ τὴν ὥρα τοῦ θανάτου:

«Πλὴν αὐθις ἡ Δέσποινα τότε...

«Ἄφει' ἐμέ. Θέλω πράξει ὡς πρέπει» φωνεῖ καὶ λυχνίαν
αἶρει στὰς γείρας. «ᾠ φρίκη! ᾠ! στήθι ὀλίγον», βοῶσιν
ἄλλαι τινὲς «ᾠ! Ζωὴν εἰς τὴν Κρήτην γλυκεῖαν τὰ τέκνα
ἴσως θὰ ζήσωσι, ἄφες μικρόν.»—«Τὶ ν' ἀφήσω; τριγύρω
σιμῆνος ἐχθρῶν ἀναβαίνει τοὺς τοίχους, εὐθὺς πρὸς τὸ ἔργον!».

Εἶπε, καὶ χαίρων αὐτὴν παροτρύνει ὁ Ζύμβρακας τότε.

«Δέσποινα, πρώτη τῶν νῦν ἡρωίδων, ψυχὴν Ἀμαζόνος
ἔχεις, δὲν εἶσαι θρεμμένη δειλὴ ὑπὸ εὐσκιον οἶκον
πρᾶξον τὸ πῦρ ἅς ἀνάψῃ.» Ἀτρόμως λοιπὸν τὴν λυχνίαν
φέρει τανῦν ἢ γυνὴ πρὸς κιβώτιον ἔχον πυρῆτιν,
μέγας δ' εὐθὺς κλονισμός, ὡς σεισμὸς δυνατός, ἐκτινάσσει
ὄλον τὸν πύργον· ἀνθρώπων δὲ μέλη πληροῦν τὸν ἄερα,
αὐθις δὲ λίθοι στὴν γῆν καταπίπτουσι μαῦροι καὶ χεῖρες,
σῖματος πλήρη κρανία καὶ σάρκες ὀπταί, τῶν ὀμμάτων

ἔξω χυμένοι βολβοὶ ἐμποιοῦν κι' εἰς τοὺς Φράγκους τὴν φρίκην.
Ἦλθον δ' ἀγγέλων χορεῖται νὰ λάβουν ψυχὰς τῶν μαρτύρων,
ὧν ἡ πατις περισώζει τὴν μνήμην, αὐτοὺς εὐλογοῦσα,
ὅταν τελῶν ἱερεὺς λειτουργίαν φωνῇ τῶνομά των».

Ἐνας στίχος, μιὰ ἀράδα, γιὰ νὰ κλεισθῆ στὴ χούφτα τοῦ χαρτιοῦ, περνᾷ πρῶτα ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα.

Ἡ φαντασία εἶναι εὐέξαπτη, ἀλλὰ πάντα στηρίζεται στὴν πραγματικότητα. Μιὰ μεγάλη ἀλήθεια λέει «κάνεις στὴ μάχη δὲν ρωτᾷ, ἄντρας σαι, γιὰ γυναῖκα» (Σολωμός). Αὐτὸ τὸ βλέπομε στὴν ἐπανάστασι τῶν Ψαρομηλίγγων περὶ τὰ 1541—3 ποὺ οἱ γυναῖκες προσέφεραν ὅ,τι μπορούσαν γιὰ τὸν ἄγωνα. Καὶ λέγει ὁ ἱστορικός:

«Εἰς τὴν κατὰ τῶν Λατίνων ἐγερθεῖσαν σταυροφορίαν ταύτην συνέροεν αὐθορμητῶς, ἀθρόως ὁ τῆς Κρήτης λαός, ἄνευ διακρίσεως φύλου, ἡλικίας καὶ τάξεως ἢ ὀπλισμοῦ καὶ ἱματισμοῦ. Εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἀγῶνος κατῆλθον αἱ λευκαὶ πέτσαι (κεφαλόδεσμοι) τῆς Κισάμου καὶ Μαλεβυζίου» καὶ συνεχίζει «αἱ γυναῖκες τῶν Σφακίων, τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τοῦ Λασηθίου λυσίκομοι καὶ τὴν βούργια (εἶδος τορβᾶ ἢ ὑφαντοῦ σάκκου) μετὰ τοῦ βρέφους ἐπὶ τῶν νῶτων φέρουσαι».

Ὁ πολεμιστὴς ἔχει ἀνάγκη θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Ὅταν βλέπης δίπλα σου τὴ γυναῖκα σου ἢ τὴν ἀδελφή σου, νὰ πολεμᾷ σάν καὶ σένα, ἡ δύναμή σου γιγαντώνεται καὶ δὲν σὲ νοιάζει γιὰ τὸν θάνατο. Γιατὶ «ἄν εἶναι νὰ πεθάνης γιὰ τὴν Ἑλλάδα θεῖαι εἶναι ἡ δάφνη, μιὰ φορὰ κανεὶς πεθαίνει» (Μιστράλης).

Οἱ ὄμορφες Κρητικὲς συχνά, μὰ πολὺ συχνά, μαζεύονται ἀπὸ τὰ χωράφια καὶ τὰ γυρογιάλια καὶ πουλιόταν στὰ μεγάλα σκλαβοπάζαρα τῆς Ἀνατολῆς. Κατὰ τὰ 1660—67 στὸ Ρέθεμνο ἀνθίζε καὶ λουλούδιζε μιὰ ὄμορφη παπαδοπούλα, κόρη τοῦ παπᾶ Βορειᾶ, τὸ καμάρι τοῦ Ρεθέμνου, ποὺ γιὰ τὰ ὄμορφα μάτια καὶ τὰ σγουροπλεγμένα της μαλλιά ἦταν ὀνομαστή.

Ἡ Εὐγενία Βεργίτσι. Ἔτσι τὴν ἔλεγαν. Στὸ πρόσωπό της πλανιόταν ἓνα ἀπαλὸ χνούδι καὶ τὸ κορμί της λύγιζε βεργολυγερό, σάν τὸ κατακόκκινο σφακολούλουδο τῆς ρεματιᾶς. Ὅπως λέει ὁ Κρητικὸς τραγουδιστὴς, σὲ μιὰ γιορτῆ ποὺ ἡ ὄμορφη Εὐγενία χόρεψε μὲ τ' ἀδελφία της, τὰ κάλη της θάμπωσαν τὰ ἔξαλλα μάτια τῶν Τούρκων καὶ τὸ βράδυ τὴν κλέβουν καὶ μ' ἓνα καράβι τὴ στέλνουν στὴν πόλι, νὰ γίνῃ γυναῖκα τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Δ' καὶ ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ Σουλτανικοῦ θρόνου, νὰ κἀνῃ ὅ,τι μπορεῖ γιὰ τὴν πατρίδα της καὶ τὴν θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Γιατὶ μιὰ Κρητικιά ψυχὴ ποτὲ

δὲ γονατίζει, δὲ λυγᾶ, δὲ χάνει τὴ φλόγα καὶ τὴν παλλῆ-
καριὰ τῆς.

Ἄλλὰ ἄς ἀκούσωμε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαϊκοῦ τραγουδι-
στῆ τὰ βάσανα τῆς Εὐγενίας πού ἔγινε Σουλτάνα τοῦ Μεχ-
μέτ καὶ πῆρε τ' ὄνομα Χιουγκιάρ Ἀζακὴ ἢ Ρεμπιὰ Γκιουλνοῦς
καὶ πού τὰ Σφακιά ὤφειλαν πολλὰ στὴ μεγάλη Κρητικὴ καρ-
διά τῆς.

Καὶ ὁ τραγουδιστὴς τραγουδᾷ μὲ τὴν κλαψιάρικη φωνή του:

«Μιὰν Κυριακὴ καὶ μιὰν αὐγὴ, μιὰ ἑσπρτὴ μεγάλῃ
ἐπῆραν τοῦ Παπᾶ—Βορειὰ τσι τρεῖς του θυγατέρες.
Στὴν Κρήτη σκλαβωθῆκανε, μὲ τὰ καράβια φεύγουν
Κι' ἡ μάννα, κύρης κι' ἔδικοί, κλαῖνε καὶ δὲν ἀρνεύγουν.
Τὴν πρώτη, τὴν καλλίτερη, τὴν ἄσπρη περιστέρα
Μὲ τὸ' ἀδερφίδες τῆς τὶς δυὸ στὴν Πόλι τὶς ἐφέρα.
Δέκα Πασσάδες τὶς λαλοῦν καὶ δέκα Βεζυράδες
Καὶ δεκοτῶ Βεΐζηδες τοῦ Βασιλιᾶ τὶς πῆγα.
Τὴ μιὰν ἐπῆρεν ὁ Πασσᾶς, τὴν ἄλλην ὁ Βεζύρης
Καὶ τὴν ὀλοκαλλίτερη ὁ Βασιλιᾶς τὴν πῆρε.
Κι' ὄντες τὴν ἀνεβάζανε στοῦ Βασιλιᾶ τὶς σκάλες,
Ἐτρέχανε τὰ μάτια τῆς ὡσάν τὴν κουτσουνάρες.
Ἐτρέφετ' ἐμπρὸς κι' ὀπίσω τῆς νὰ δῆ τοὺς δικοὺς τῆς.
Κιανένα δὲν ἐγνώρισε, μόνο τὸν ἀδερφό τῆς,
Ἄμ' ἀδερφέ μου, στὸ καλὸ καὶ στὴν καλὴ τὴν ὥρα
Ὅπου νὰ ραῖν' ἡ στράτα σου τριαντάφυλλα καὶ ρόδα!
Χαιρέτα μου τὴ μάννα μου, προσκύνᾳ μου τὸν κύρη
Καὶ πὺς του πὺς ὁ Βασιλιᾶς γυναικᾶ του μὲ πῆρε.
Θέλει γενιὰ χριστιανικὴ καὶ φλέγ' ἀπὸ τὴν Κρήτη.
Μ' ἀφήνω καὶ παραγγελιά τῶν ἐδικολογιῶ μου,
Νὰ πολεμοῦνε τὴν Τσερκιᾶ καὶ νὰ τὴν ἐξυγώνουν,
Γιατὶ ἦρθενε μ' ἐπιβουλιᾶ, σκλαβώνει καὶ τουρκεύγει,
Καὶ σὰν τὸ χάο' ἀλύπητα σκοτώνει, μακελεύγει.

Στὴ μορφὴ τῆς Ραμπιᾶς Γκιουλνοῦς ἀντιφεγγίζει ἡ κάθε ρω-
μοπούλα, πού ξεριζωμένη ἀπ' τὸν τόπο τῆς, ἀνθίζει στὰ σερά-
για τῶν Πασσάδων καὶ τῶν Μπέηδων, καὶ πού πάντα μέσα
στὰ βᾶθη τοῦ στήθους τῶν κρατοῦσαν ἄβηστη τὴν ἀγάπη τῆς
πατρίδας.

Ἡ Κρητικὴ ψυχὴ δὲ δαμάζεται, ἀλλὰ μένει πάντα κα-
θαρὴ καὶ ξάστερη σὰν τὸν γαλανὸ οὐρανὸ μας.

Μιὰ ἄλλη Κρητικοπούλα, πού γιὰ τὴν πανώρια ὁμορφιά
τῆς κλέφτηκε ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶ στὴν ἐπανάσταση
τοῦ 1821 εἶναι ἡ Ἐλένη Βολανοπούλα ἀπὸ τὰ Σκουλούφια τοῦ

Μυλοποτάμου. Ἡ Ἑλένη ἀπαχτήκε μέ βία ἀπό τό πατρογονικό της, καί ἔκτοτε ἀνθίζε στό σεράϊ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ, στά ὀνομαστά Σερσεμπίλια κοντά στά Μπουτσουνάρια.

Ὁ Μουσταφᾶς Πασσᾶς, πού ἀργότερα τό 1850 ἔγινε Μέγας Βεζύρης τοῦ Σουλτάνου Ἀβδούλ Μετζίτ, λάτρευε κυριολεκτικά τήν ὠραία Ἑλένη τήν «Ντουντοῦ», ὅπως τήν ἔλεγε, καί πού τοῦ χάρισε 3 παιδιά : Τόν Βελιουδην Ρηφάτ Πασσᾶ, τόν Χασάν Πασσᾶ, καί τόν Μεχμέτ Βέη, ἔζησε μέσα σέ ἀφάνταστη χλιδῆ καί στήν Κρήτη καί μετὰ στήν Κων/λη, πού γιά χατήρι της ὁ ἄνδρας της ἔχτισε ἕνα μικρό ἐκκλησιδάκι, πού κάθε Κυριακή καί σκόλη λειτουργοῦσε Χριστιανός παπάς, πού τόν πλέρωνε ὁ ἴδιος.

Ἡ Ἑλένη Βολανοπούλα ἐβόηθα πολύ τοῦς Χριστιανοῦς καί ποτέ δέν ἔεχασε ὅτι στή φλέβα της ἔτρεχε Κρητικό αἷμα.

Σάν πέθανε, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία της θάφτηκε χριστιανικά. Μά μόνο αὐτές εἶναι οἱ ἄμοιρες Κρητικοπούλες πού κλέφτηκαν ἀπό τὰ χωριά καί τὰ σπίτια τους, κι' ἔζησαν ἔκτοτε στίς ἀγκαλιές τῶν Σουλτάνων καί τῶν μπέηδων ;

Εἶναι ἕνα μεγάλο πλῆθος κοριτσιῶν, πού τὰ πλούτη καί ἡ χλιδῆ δέν τοῦς μάρανε τό ἐθνικό συναίσθημα.

Τὰ βάσανα τῆς Κρητικῆς γυναίκας εἶναι τόσα πολλὰ καί τόσο μεγάλα πού γιά νά ἐξιστορηθοῦνε χρειάζεται χαρτί καί χρόνος πολύς.

Σάν μελετᾶς τήν ἱστορία τοῦ νησιοῦ μας, πού εἶναι βγαλμένη μεσ' ἀπ' τήν ἀλήθεια καί τόν πόνο, ἡ ψυχὴ σου σηκώνεται νά πετάξη ἀπό τήν ἐθνική ὑπερηφάνεια. Βλέπεις σέ κάθε ἀράδα ἀτόφια τήν ἐλληνική φυλὴ, πού γεννήθηκε γιά νά μὴ πεθάνη ποτέ.

Ἴσως φανοῦν ὑπερβολές λίγα λόγια πού θά δηγηθῶ καί πού δὲ θᾶναι τίποτε ἄλλο παρά, λίγα δαφνοκλώναρα ἀγάπης καί θύμησης πρὸς τίς ἄγνωστες Κρητικοπούλες, πού θυσιάστηκαν γὰ νά γιορτάζωμε ἐμεῖς ἐλεύθεροι σά κράτος καί σά φυλὴ.

Ὁ Θεὸς τῆς ζωῆς καί τοῦ πολέμου ἄς «φυλάξη στή μακαριότητα μέσα στή χαρὰ καί στήν αἰώνια ἀγαλίαση, τίς ἀγνές γιαγιάδες μας, πού θυσιάστηκαν τραγικά ὀλοκαυτώματα στό βωμό τῆς πατρίδας μας Ἑλλάδας.

Ξεπερνᾶ κάθε ἀνθρώπινη φαντασία, ξεφεύγουν ἀπ' τήν πραγματικότητα, τὰ μαρτύρια πού ὑπέφεραν οἱ Κρητικὲς γυναῖκες καί τοῦς ἐξευτελισμοὺς στά κονάκια καί στοὺς πύργους. Χρόνια θά μπορούσε νά βαστάξη ἡ διήγηση τῶν μαρτυριῶν

πού υπέφεραν οί δύσμοιρες γυναίκες τής Κρήτης μέσα στην όρμη του μεθυσιοϋ τών τυράννων, πού ήταν έλεύθεροι στο κα-
κούργο έργο τους.

Πόσες γυναίκες δέν έφυγαν από τό κονάκι, χωρίς μα-
στούς και στη θέση τους μέ δυό φρικτές πληγές πού ή αίμορρα-
γία τις έφερνε στο θάνατο. 'Ο 'Αγās στην άρνησή τους νά
δουλωθοϋν στις όρμές του, διέταζε κι' έβαναν τά στήθια τους
στη κόχη τής κασέλλας κι' ύστερα έβανε ένα δοϋλο του και
χόρευε πάνω στο σκέπασμα τής κασέλλας.

Πόσες κόρες πού δέν δέχτηκαν τά χάδια τοϋ 'Αγā δέν κα-
ταδικάστηκαν νά φάνε τά σκότια τοϋ σφαγμένου γαμπροϋ,
πού ο 'Αγās δήθεν άπ' αγάπη τους έδινε μέ την όρεξί του και
πού πάντα σχεδόν ήταν ο πιό έκλεκτός χριστιανός τοϋ χωριοϋ.

Πόσες γυναίκες όλόγυμνες μπρός στον 'Αγā δέ χόρευαν στο
χυμένο ρόβι πάνω, γιά νά γλυστρουν και νά ξαπλώνουν τά ρο-
δαλά κορμιά τους κάτω στον όντα γιά νά γελā ο μπέης στην
άπροσδόκητη στάσι τους. Πόσες άμοιρες Κρητικοπούλες
δέν είδαν πάνω στο δισκο τό κεφάλι τοϋ παιδιοϋ των, τοϋ μο-
νάκριβου παιδιοϋ των, γιατί άρνήθηκαν νά δεχθοϋν τ' άγκα-
λιάσματα τοϋ τρομεροϋ βαρβάρου.

Και πόσες κόρες δέν καταδικαζότανε νά γυμνωθοϋν στην πλα-
τεία τοϋ χωριοϋ κι' όλόγυμνες νά δεχθοϋν την κτηνωδία τών
άραπάδων δούλων τής Βεγγάζας, πού άφρισμένοι από όρμη
και κτηνωδία, έσπάρασσαν την τιμή τών κοριτσιών μπρός στα
μάτια τών γερόντων, τών παπάδων, τών άντρών και τών γο-
νέων των. "Όλες αϋτές είναι φριχτές κι' άνατριχιαστικές ιστο-
ρίες πού θάθελα χρόνια νά τις διηγηθω μέ και ψυχή πολυ
σκληρή γιά νά τά ξαναπω και νά τά ξαναθυμηθω».

Είναί οί άγνωστες ήρωίδες, οί άγιες κι' οί μάρτυρες τής
φυλής μας. Αϋτές πού δέν λιποψύχησαν και κράτησαν άσβηστη
τή φλόγα πού μέ τό πέσιμο τής "Αγιας Πόλης φυλάκτηκε στα
σπλάχνα τοϋ Γένους και πηγαινει από γενεά σε γενεά.

"Η Κρητικιά είναι πλασμένη άπ' άτσάλι. Δέν λυγίζει όσο
δυνατός κι' άν είναι ο βορριάς. Στέκεται ίσια και ζωντανή και
πολεμά άψηφώντας τον κίνδυνο. "Ενα είναι τ' όνειρό της.
"Η λευτεριά. "Αντρογυναίκα, ίδιος άητός.

Στά άπομνημονεύματά του ο Κριτοβουλίδης άναφέ-
ρει μιάν άδελφή τοϋ 'Ιωάσαφ Ξωπατέρα, πού πολέμη-
σε άντρίκεια μέ τον άδελφό της κλεισμένη σ' ένα πύρ-
γο στα Δυτικά τοϋ νησιοϋ, κι' όταν και ο τελευταίος πολεμιστής
είχε κυλιστή κάτω, αϋτή κι' ο άδελφός της ο καλόγερος ρίχτη-

καν έξω, κι' ό μόν Ξωπατέρας σκοτώθηκε, άφοϋ πήρε μερικά κεφάλια μαζί του, ή δέ γυναίκα έπεσε στά χέρια τών Τούρκων. Άλλά νά πώς έξιτοράται τό κατόρθωμα τής ήρωίδα: «Ένεκαρτέρει όμως άπιοήτως ή γυνή ώς ήρωίς, προλαμβάνουσα όχι μόνον νά γεμίξη τά όπλα εις τούς έπιζώντας διά νά μη ήθελε διακοπή τό πύρ, άλλα έτουφέκιζε αύτή ή ίδια κατά τών έφορμούντων άπό τάς κενωθείσας θέσεις μαχομένη». Καί παρά κάτω συνεχίζει: «Τήν δέ γυναίκα λέγεται ήνάγκασαν νά φέρη έπ' ώμων τήν κεφαλήν τοϋ άδελφοϋ εις τό κατά Τυμπακίων στρατόπεδο».

Γιά τόν Τούρκο πολύ λίγες φορές τό θάρρος κι' ή παλληκαριά άξιζαν.

Κι' ό χρόνος μέ τό κύλισμά του μάς φέρνει στή μεγάλη Σφακιανή έπανάστασι τοϋ Δασκαλογιάννη στο 1770.

Δέν λέω τίποτα γιά τοϋτο τό ξεσήκωμα, πού πνίγηκε στο αίμα, άλλα σταματώ εύλαβικά μπροστά στή μορφή τής Σγουρομάλλινης ή Ξανθομάλλινης Δασκαλογιάννη, γυναίκας τοϋ Ίωάν. Βλάχου, πού ή γενιά της βαστά άπό τό Ρέθεμνο και πού τήν τραγούδησε ή Κρητικιά λύρα και τή θαύμασε ό Κρητικός θρόλος.

Είναι γνωστό ότι μετά τήν άποτυχία τής έπανάστασης ό Δασκαλογιάννης, γιά νά σώση τή γυναίκα του και τίς δυό κόρες του τή Μαρία και τήν Άνθοϋσα, τίς έστειλε μέ δυό πιστούς του πολεμιστές στο Λουτρό. Στο δρόμο όμως, άπό τίς σφαίρες πού διασταυρωνότανε, τραυματίστηκε ή Δασκαλογιάννενα βαρεια κι' έμεινε άναίστητη. Μέσα στήν άπελπισία τους οί δυό κόρες έτρεξαν γιά νά σωθούν κι' έπεσαν στά χέρια τών Τούρκων, πού μόλις μάθανε πώς είναι κόρες τοϋ Δασκαλογιάννη τίς πήγαν και εύθεία στο Σερασκέρη Χασάν Πασα Τοκματζαδέ, πού βρισκότανε στο Φραγκοκάστελλο. "Ετσι ή μητέρα των σαν νύχτωσε κι' άφοϋ συνήλθε, μέ μεγάλα βάσανα και πόνους κατώρθωσε σερτή νά φτάση στα καράβια πού ήταν στο Λουτρό, κι' άμέσως έστειλε νά ζητά τίς κόρες της, νομίζοντας ότι θα είναι σε κανένα άλλο καράβι.

Έψάξανε όμως χωρίς άποτέλεσμα.

Τότε ή δυστυχισμένη ήρωίδα μάννα αρχίζει νά θρηνά και νά μαραίνη τό κλάμα της τά δένδρα, κι' όπου έσταζε τό πικρό δάκρυ της δέν ξαναφύτρωσε ποτέ χλωρό κλαδί και λουλούδι. Άλλά νά πώς μάς δίδει ή Λαϊκή μούσα τό μοιρολόι τής ήρωϊκής μάννας.

...Προβαίν' ἡ Σγουρομάλλινη καὶ τὰ μαλλιά της βγάνει
κλαίει τοὶ θυγατέρες τοί, περίσια τὴ μεγάλη,
ποὺ προξενεῖο τοὶ μπέψανε νὰ πάρουν καὶ τὴν ἄλλη.
Μαρία μ' ἀπὸ σ' εἶχα γὼ μὲ τὰ χρυσὰ καλίκια
κ' ἐδᾶ σὲ σέρνουν τὰ σκυλιὰ τοὶ πέτρες, σ' τὰ χαλίκια.

Ὁ Δασκαλογιάννης ἀνησυχεῖ ἐν τῷ μεταξύ γιὰ τὴ γυ-
ναῖκα του καὶ γιὰ τίς κόρες του. Ἔρχεται στὸ Λουτρὸ καὶ σὰν
εἶδε τὴν γυναῖκα του πληγωμένη κι' ἔμαθε γιὰ τὸ χάσιμο τῶν

Ἡ ΣΓΟΥΡΟΜΑΛΛΙΝΗ

κορῶν του, ξέσπασε σ' ἓνα ἄγριο κλάμμα. Ἄρχισε νὰ κτυπιέ-
ται στὰ ξύλα τοῦ караβιοῦ κι' ἤθελε νὰ σκοτωθῆ.

«Μιά τρικυμισμένη θάλασσα ἦταν ἡ ψυχὴ του καὶ στὸ στό-

μα του διαρκῶς εἶναι τ' ἀγαπημένα ὀνόματα τῆς Μαρίας καὶ τῆς Ἀνθούσας». Καὶ τὸ κλάμα τοῦ παλληκαριοῦ μᾶς τὸ διηγᾶται ἔτσι τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι:

Κλαῖσι γυναῖκες καὶ παιδιά οὔλοι μιτσοὶ μεγάλοι
κλαίει κι' ὁ πρῶτος τῶν Σφακιῶν ὁ Δάσκαλος ὁ Γιάννης.
Κλαίει πὼς ἐσπλαβώθηκαν οἱ δυὸ του θυγατέρες
πολὺ κακὸν ἐγένινκε ἐκεῖνες δὲ τὰ μέρες.

Ἡ Δασκαλογιάννενα στάθηκε ἄξια γυναῖκα ἐνὸς μεγάλου ἀρχηγοῦ, ὅπως ἦταν ὁ Ἰωάννης Βλάχος. Κι' ἔχει δίκιο ὁ ποιητὴς ὅταν λέη:

Μόνο γιὰ τὴν Ἐλευθεριά ἤσουνα γεννημένη (1)
καὶ τώρα βρῖσκεσαι ψηλὰ δαφνοστεφανωμένη
—Καὶ γύρω ἀπὸ τὸν τάφο σου μιὰ δάφιννη ἀλυσίδα
δείχνει πὼς ἐσκοτώθηκες γιὰ τὴ γλυκεῖα πατρίδα.
Ἦσουν γυναῖκα ἀντάξια ἐνὸς Δασκαλογιάννη
ποῦ τ' ὄνομά ντου τὸ χρυσὸ ποτὲ δὲν θὰ πεθάνη.

Τώρα τί ἐγιναν οἱ δυὸ ὁμορφες κόρες τοῦ Δασκαλογιάννη; Ἡ Ἀνθοῦσα φαίνεται δὲν μπόρεσε ν' ἀντέξῃ καὶ θὰ σκοτώθηκε ἀπὸ ἀπελπισία, ὅταν «ἄρχισαν νὰ τὴν μεταπαλοῦν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι καὶ ἔβλεπε πὼς εἶχε καταντήσει». Μιὰ Κρητικιά αὐτὸ κάνει πάντα. Δὲ δέχεται τὴν ἀτίμωση καὶ προτιμᾷ τὸ θάνατο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ ὅτι θὰ τὴ σκότωσαν ἐπιχειρώντας νὰ τὸ σκάσῃ ἢ τοῖς ξέρεῖ ἂν κτύπησε κανένα σὲ κρίσιμη ὥρα. Πάντως ποτὲ δὲν ἔδειξε σημεῖα ζωῆς ὅπως ἡ Μαρία, ποῦ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα της «ὁ Βεζύρης τὴν χάρισε στὴ Ντεφτερντάρη, ἕναν καλὸ καὶ ἠθικὸν ἄνθρωπο, ποῦ σεβάστηκε τὴν πίστιν της, τὴν πῆρε γυναῖκα καὶ τοῦ χάρισε δυὸ παιδιά στὴν Κωνσταντινούπολι, ποῦ ζήσανε».

Στὸ περίφημο τραγοῦδι τοῦ ὁ ποιητάρης Μπάρμπα—Μπατσελιὸς λέει, μετὰ τὸ στόμα τοῦ Δασκαλογιάννη:

«Γυναῖκα μ' ἀκοιβῆ καὶ μπιστικὸ μου ταῖρι,
μὲ γνώμη καὶ μὲ φράνεψη ἄκουσε τὸ χαμπέρι.
Ἐγὼ θὰ πάω στοῦ πασᾶ, μᾶζι του νὰ μιλήσω
καὶ δὲν κατέχω καὶ γοργό, ἀνὲ γιαγεῖρω πίσω.
Ἐχε τὴν ἐγνοια τῶν παιδιῶ, σὰν εἶσαι μαθημένη
καὶ νὰ τὰ συλλογίζεσαι, ξύπνια καὶ κοιμισμένη.»

(1) Τὸ τραγοῦδι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν γενναῖο Καπετάν Παῦλο Γόπαρη, τὸν ὑπερήφανο ἄητὸ τῆς Κρήτης, ποῦ διπλά στὴ παλληκαριά καὶ στὴν ἀντριωσύνη ἢ ἀτόφια Κρητικὴ ψυχὴ του εἶναι προικισμένη καὶ μὲ μεγάλο ποιητικὸ χάρισμα.

Και παρακάτω συνεχίζει μέσα στο μαύρο κλάμμα του:

Νὰ κάτσης σὰν ἀρχόντισσα, ὡς ἦσουν μαθημένη
νάχης τὴν πόρτα σου ἀνοικτὴ, τὴν τάβλα σου στρωμένη.
Τὰ μοιρολόγια σιώπασε, ἔλα στὸ λοῖσμό σου,
μὰ ζωντανὸ τονὲ θωρεῖς ἀκόμη τὸ Γιαννιό σου....

Κι' ἔτσι πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ Σγουρομάλλινη ἦταν καθ' ὅλα ἀξία τοῦ μεγάλου ὀνόματός της.

Μὰ τὰ Σφακιά ἔχουν περίφημες γυναῖκες, ὁμορφες, ἀρχόντισσες, πού τις τραγουδοῦ κάτω ἀπὸ τὸν πρίνο τοῦ ὁ Μπάρμπα Μπατζελιὸς ἔτσι:

Κοράσια σὰν τὰ κρυγιὰ νερά, σὰν τὰ κρυγιόυς ἀγέρες,
πουρχόνταν σὰν τὰ μάροπα κάθε καλὲς ἡμέρες.

Νοικοκυράδες τοῦ σπιτιοῦ, καμώτρες γιὰ τὴ ρόκα
γερόντισσες νὰ κάθονται, νὰ ξαίνουν εἰς τὴν πόρτα,
ἀνυφαντοῦδες γνωστικές, νὰ κάνουν τὸ φασίδι,
κοράσια γιὰ τὸ ξόμπλιασμα καὶ νιὲς γιὰ τ' ἀργαστήρι.

Οἱ γυναῖκες τῆς μεσαιωνικῆς Κρήτης. Αὐτὲς πού δώσανε ὅτι μεγάλο καὶ διαλεχτό, ὅτι τρανὸ κι' ὠραῖο.

Ἀπὸ τὸν ξάστερο τοῦτο τραγουδιστὴ μαθαίνομε ὅτι τὰ Σφακιά ἦταν γεμάτα ἀπὸ γυναῖκες πού ἔπαιξαν ἓνα ἀξιοπρόσεκτο ρόλο σ' ὅλη τὴν πολεμικὴ περίοδο τῆς Κρητικῆς ἱστορίας. Ὁ Ντεφτερντάρης ἦταν μιὰ μεγάλη ψυχὴ πού μὲ τὴν καλωσύνη του μπόρεσε κι' ἐπούλωσε τὴ ραγισμένη καρδιά τῆς ὁμορφῆς Σφακιανοπούλας, πού ἦταν μιὰ λεπτὴ καὶ καλομαθημένη κόρη ὅπως συμπεραίνομε ἀπὸ τὸ μοιρολόι τοῦ δύστυχου πατέρα, πού μᾶς τὸ δίδει πάλι ὁ γέρο Μπατζελιὸς:

«Μαρία μ' ἀπὸν σ' εἶχα γὼ στὸ μέλι μαθημένη
κι' ἐδὰ σοῦ δίδουν τὰ σκυλλιά τὴ σφάκα ζυμωμένη

Ἡ Μαρία ἔζησε σὲ μεγάλη χλιδὴ καὶ πλοῦτο ὡς τὸ 1806, πού πέθανε ὁ Ντεφτερντάρης. Μετὰ ὅμως τὸ θάνατο τῶν δυὸ παιδιῶν της καὶ τοῦ ἀντρα της καὶ μὲ τὴ μεγάλη κληρονομιά, πού τις ἄφησε «κατάφερε νὰ σκορπᾷ τὸ καλὸ» ἀπλοχέρικα καὶ σπάταλα ὡς τὸ 1821, πού καὶ πάλι δρᾷ πατριωτικά, καὶ πού μ' ἓνα καῖκι ἔρχεται καὶ ντύνεται τὸ μοναχικὸ ράσο στὸ μοναστήρι τῆς Τήνου.

Ἡ ἀκατάβλητη φλέβα, ἡ φλέβα πού κρατᾷ ἀπὸ τοὺς Δωρειεῖς δὲν ξαποσταίνει ἀλλὰ τρέχει ἀσταμάτητα χιλιάδες χρόνια μέσα στὸ Κρητικὸ αἷμα. Τρεῖς γυναῖκες, τρεῖς φλόγες, πού μπροσάναψαν τὸ λυχνάρι τῆς Λευτεριάς καὶ τῆς θυσίας. Ἡ Σγουρομάλλινη, ἡ Μαρία καὶ ἡ Ἀνθοῦσα.

Κι' ἐρχόμαστε στὰ 1774, τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Σφακιῶν, ποῦ ἕνας τρομερὸς γιανίτσαρος ὁ Ἀληθάκης, νομίζοντας πὼς οἱ Σφακιανοὶ θὰ λουφάζανε στὰ καβούκια των, φοβισμένοι ἀπ' τὴν καταστροφὴ των, βάλθηκε νὰ τοὺς «πειράξη» καὶ νὰ τοὺς παίρνη τὴ λίγη αἱματοποτισμένη γῆ τους.

Ἄρπυσε τὰ καλλίτερα χωράφια τους, κι' ἡ βουλημιά του ἦταν μεγάλη. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξη τοὺς σκοπούς του ἔκτισε ἕνα, πύργο στὸ Μπρόσνερο.

Στὴ φλέβα ὁμῶς τῶν Σφακιανῶν τρέχει αἷμα κι' ὄχι νερὸ βουρκιασμένο.

Τὸ κεφάλι τους δὲν τῶχουν συνηθισμένο νὰ σκύβη καὶ νὰ προσκυνᾷ. Γι' αὐτὸ στ' Ἀσκύφου γίνηκε μιὰ σύσκεψη καὶ ἀποφασίστηκε νὰ μὴ καθυστεροῦν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ξαφνικὰ κατὰ τοῦ ἀρπακτικοῦ γιανίτσарου καὶ νὰ τὸν σκοτώσουν.

Καὶ πραγματικὰ μὲ ἀρχηγούς τὸν Βολουδάκη τὸ Μπουζομάρκον, τὸν Παπᾶ Μωράκη κι' ἄλλους καὶ μ' ἀρκετὲς Σφακιανές, ὅπως ἦταν ἡ Πατσουροτζαμπιά, ἡ Κατερίνα Λουπάση, ἡ Κατερίνα Βούρβαχη καὶ ἄλλες γιγάντισσες, πῆραν τὰ τουφέκια γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἄντρες καὶ τοὺς ἀδελφούς τους, καὶ βρέθηκαν ἕνα πρῶινὸ ἔξω ἀπ' τὸν πύργο τοῦ Μπρόσνερου.

Καὶ σὰν τὸ τουφέκι τῶν ἀντρῶν «δὲν ἔφτανε γιὰ νὰ φέρη τὸ ποθομένο,» ἡ γυναῖκα ἄρπαξε τὸ δικό της τουφέκι κι' ἔτρεχε ἀνάλαφρη στ' ἀναμμα τῆς μάχης, γιὰ νὰ ἀισθανθῆ τὴ μωροδιὰ τοῦ μπαρουθιοῦ καὶ νὰ τρανέψη μὲ τὴν ἡδονὴ τοῦ θανάτου, ποῦ θ' ἄβγαине ἀπ' τὰ χέρια της. Καὶ τὸ τραγούδι τοῦ 1774 ἀρχίζει ἔτσι, καὶ ζωγραφίζη τὸν καυτερὸ πόθο τῆς γυναῖκας, ποῦ ἐξισώθηκε μὲ τὸν ἄνδρα γιὰ νὰ βάλῃ μπέτη στὸ μεγάλο ἀγῶνα τοῦ δίκιου.

Μὰ εἶπε κι' ἡ Πατσουροτζαμπιά: Κι' ἐμεῖς θ' ἀματωθοῦμε, κι' ἡ Νικολέτα, κι' ἡ Χρυσῆ θὲ νὰ σᾶς ἀκλουθοῦμε.

Μαζὶ νὰ πολεμήσωμε μαζὶ κι' ἀνὲ χαθοῦμε.

κι' ἐμεῖς ἐβαρεθήκαμε τοὺς Τούρκους νὰ γροικοῦμε.

Ὅλες μαζὶ θὲ ν' ἀρθοῦμε φωνιάς ἡ γι' Ἀρχοντοῦλα

Μὲ τὴ Λουπάσο—Κατεργιά καὶ τὴν Κοντοσοφοῦλα.

—Γυναῖκες, ἐσεῖς κάτσετε μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ σας, μὰ σᾶς κάτω στὸν Πρόσνερο, δὲν εἶναι ἡ δουλειὰ σας.

Ὀγλήγορα στὰ σπίθια σας, τῶν λὲν οἱ πολεμάχοι μὰ μεῖς τοῦ πύργου τὴν Τουρκιά τὴν τρώμε καὶ μονάχοι

—Μὰ μεῖς δὲν ἀπομένομε, μαζὶ θ' ἀνακλουθοῦμε τοὶ Ρωμιωσύνης τὸν ἐχθρὸ κ' ἐμεῖς θὰ πολεμοῦμε.

—“Ας ἔρθουν σὰ δὲ γίνεται, μὰ ἡ πρώτη τὼς δὲν εἶναι
εἶπεν ὁ Βολουδόπολος, κ’ ἐντροφιᾶς μας εἶναι.

Μιά τιτάνια μάχη ξετυλίχθηκε τότε στὸν Μπρόσνερο καὶ
ξεπαστρέφθηκε ὁ τρομερὸς γιανίτσαρος.

Στὴ μεγάλη τούτη μάχη οἱ Σφιακιανὲς Μαδᾶρες θρηνοῦν
18 λεβεντονιοὺς καὶ δυὸ ἄξιες κόρες, ποὺ πολέμησαν σὰν δρᾶ-
καινες.

Ἡ περίφημη καστροπολεμίστρα Σγουραφιλιὰ καὶ ἡ Κατε-
ρίνα Βούρβαχη μὲ ξεγυμνωμένα τὰ σπαθιά σκορποῦσαν τὸ
θάνατο καὶ τὴν καταστροφή. Καὶ σὰν τέλειωσε ἡ μάχη καὶ σὰν
δὲν ἀκουγότανε καμμιά τουφεκιά, τὸ αἷμα μοναχὸ ἄχνιζε κί’
ἔτρεχε γιὰ νὰ χωνευτῆ ἀπ’ τὴ γῆ, ποὺ περίμενε. . . . .

Οἱ Κρητικὲς κόρες μὲ κομμένα τὰ κεφάλια κείτονται μέσα
στὰ εῤεῖπια τοῦ πύργου. Ὅμως ἂν καὶ τὰ κεφάλια τους ἔλει-
παν ἀπὸ τοὺς ὤμους των, εἶχαν στὴ ὄψι τὴν μακαριότητα.

Μὲ ἀργὲς κινήσεις, ποῦμοιαζαν μὲ χορὸ, αὐτοὶ ποὺ μείναν
λεύτεροι, μάζεψαν τοὺς ἱεροὺς νεκροὺς των, καὶ τοὺς ἔφεραν
πίσω στὴ ἀσκλάβωτη γῆ τῶν Ἐτεοκρητῶν.

Τοὺς ἔπλυναν τὴ ματωμένη πληγὴ τους μὲ τὸ νερὸ τῆς
ρηματιᾶς, τοὺς ράντισαν μὲ μωσχάτο κρασί, ἔθιμο ἀρχαῖο ὅσο
κί’ αὐτοὶ καὶ τοὺς ἔκλαψαν στὴν τάβλα τοῦ θανάτου.

«Ἦντάγετε γύρου γυροῦ κί’ εἶναι βαρειά ἡ καρδιά σας
δὲν τρώτε καὶ δὲν πίνετε καὶ δὲ χαροκοπάτε;

Δὲν τρώνε καὶ δὲν πίνουνε μὸν

«κλαῖν τὴ Μπούμπλαχο—Κατσουλὴ, μὲ τὴ μακρὰ πλεξοῦδα

ἀποὺ πολέμ’ ἀντρείστηκα κί’ ἄς ἦτο κοπελοῦδα,

κλαῖνε καὶ τὴ Σγουροφυλλιά, ποῦκανε τὰ λαγούμια

κί’ ἔκανε τὰ παιδιὰ ὄφανα, χηράδες τὰ χανούμια

ἀποὺ τὴν ἡῶσ’ ἢ μπαλλοτὲ κί’ ἔπιανε εἰς τὸ δῶμα

καὶ παίρνει ἢ μπόρμπρη φωθιά καὶ τὴνὲ κάνει λυῶμα»

Ὁ ἡρώϊσμος καὶ τὸ θάρρος τῶν Κρητικοπούλων ἦταν κάτι
τὸ ἀφάνταστα μεγάλο. Μεγάλῃ σὰν τὴν Μπουρμπάχαινα ἦταν
ἡ Κρητισοπούλα Ροδάνθη ποὺ ξεκοίλιασε κυριτολεκτικὰ ἓνα
γιανίτσαρο μὲ τὸ ἴδιο του τὸ μαχαίρι, σὰν μιά μέρα ἐπιβουλεύ-
τηκε τὴν παρθενιά της.

Σὰν ἔγινε τὸ φονικὸ ντύθηκε τὰ ροῦχα του καὶ βγῆκε στὸ
κλαδί στὰ Λασηθιώτικα βουνά, ὅπου ὁ περίφημος Καζανομανώ-
λης μὲ τὰ παλληκάρια του τρομοκρατοῦσε τὴν Τουρκιά.

Ντυμένη τὰ λαβέντικα ροῦχα τοῦ Κρητικοῦ βουνοῦ ἔμεινε
στὸ λημέρι, ἀνάμεσα στοὺς χαῖνηδες, σὰν ψυχογιὸς πάνω ἀπὸ
ὀκτῶ χρόνια καὶ μιά φορά πάνω στὴν κουβέντα ἓνα κλεφτόπου-

λο ρώτησε τὴν Ροδάνθη.

—Μὰ δὲν βγάνεις τοῦ λόγου σου μπρὲ Μανωλιὸ μουστάκι; Σπανὸς εἶσαι μπρέ;

—Σπανὸς εἶμαι μπρέ! ἔσοτανε κι' ὁ μακαρίτης ὁ λάλος μου, ἦντα διάολο νὰ κάνω!

Καὶ μόνο τότε κατάλαβαν πὼς ἦτανε γυναῖκα, ὅταν μιὰ σφαῖρα φυτεύτηκε ἀνάμεσα στὸ στήθος της, στὴ μάχη τῆς Κοντάρατος στὴν Κρητσα, ποὺ πολεμοῦσε σὰν λιοντάρι. Κι' ἔτσι τὸ μυστικὸ της δὲ βάπταξε γιὰ πολὺ, γιὰτὶ τὴν ὥρα ποὺ τῆς ἔδεναν τὴν πληγὴ της ἔσβησε στὰ χέρια τοῦ πατέρα της, ποὺ ἐν τῷ μεταξύ εἶχε μάθει, πὼς ἡ χαμένη κόρη του ἦταν στὴ μάχη μὲ τὸν Καζανομανώλη κι' ἔτρεξε νὰ πάη κοντὰ της.

Καὶ ὁ ποιητὴς νὰ πὼς τραγουδᾷ μὲ λόγια ἀπλά τὰ τελευταῖα της:

Παίρνει ὁ Μανώλης μιὰ σπαθιά στὰ τιμημένα στήθια,
ἦλθ' ὁ καιρὸς πιά γιὰ νὰ βγῆ στὸ φανερὸ ἡ ἀλήθεια.

Σὲ λίγο γίνεται ἡ ἀναγνώριση πατέρα καὶ κόρης.

Ἡ κόρη μὲ παράπονο:

Δὲ μὲ γνωρίζεις τὴ φτωχὴ ποῦσθα τόσ' πάθη,
ἔγώ μαι ἡ θυγατέρα σου: Ἐγώ μαι ἡ Ροδάνθη.

Κι' ὁ θάνατος κλείνει τὴν μεγάλη ἱστορία:

Ἔχετε γιὰ ψηλά βουνά ποὺ νυχτοπελατοῦσα
ὅσπου κρατοῦσα ζωντανὴ καὶ Τούρκους πολεμοῦσα.

Μιὰ τραγικὴ σκηνὴ ποὺ μοῦ φαίνεται πὼς δὲν ὑστερεῖ καθόλου ἀπὸ Σαιξπηρικὸ ἔργο, εἶναι αὐτὴ ποὺ ξετυλίχθηκε ἕνα βραδυνοῦ τοῦ 1807 στὸ Μοχὸ κοντὰ στὰ Λασηθιώτικα βουνά.

Οἱ Τούρκοι εἶναι στὴν ἀνθησὴ τους. Οἱ μπέηδες σὰν θέλουν διοργανώνουν μὲ φίλους τους στὰ μετόχια τους, μεγάλα τσιμπούσια κι' ἐκεῖ καλοῦν τίς χωριατοπούλες—τὰ ἀνθισμένα κρίνα τοῦ χωραφιοῦ—καὶ μέσα στὸ λάγνο ἦχο τῆς λύρας, καθισμένοι στὸ στρογγυλὸ σοφὰ τους πίνουν τὸ κόκκινο σπλάχνο τῆς γῆς μας, καπνίζουν τὰ μακρὰ τσιμπούκια τους, καὶ ξελιγωμένοι ἀπὸ τὴν ἔρωτικὴ ἐπιθυμία, σὰν δοῦν τίς ντροπαλὲς κόρες, φωνάζουν ἄγρια μέσα στὴ ζάλη τοῦ κρασιοῦ!

—Γδυθῆτε οὔλες σας γερά—γερά. ἄντεστε. Κι' οἱ δύστυχες γδύνονται φοβισμένα, βλέποντας μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ τὸ καμιτοῖ ποὺ προσμένει γιὰ νὰ πατάξῃ τὴν καθυστέρηση.

—Χορεύετε ταβλόπιστες.

Ἔνας χορὸς ἀργὸς ἀρχίζει νὰ στριφογυρίζῃ στὶς πλάκες τοῦ ὄντᾶ, χορὸς τῆς θλίψης καὶ τῆς ντροπῆς.

Κι' ὁ γιανίτσαρος διαρκῶς φωνάζει.

ΚΡΗΤΙΚΟΠΟΥΔΑ ΣΤ' ΑΡΓΑΛΕΙΟ

—Μωρέ σὺ Μανώλη, πού εἶσαι μωρέ, φέρε μωρέ ρόβι καὶ παπούλες.

Ὁ φαμέγιος σκορπίζει στὸν ὄντα ἓνα σακκεῦλι ρόβι καὶ παπούλες, γιὰ νὰ γλυστροῦν τὰ γυμνά ἀλαβάστρινα σώματα τῶν Ἀμαδρυάδων τῆς Κρητικῆς ρεμματιᾶς, ἔτσι πού νὰ δημιουργοῦνται συμπλέγματα πόθου.

Σ' ἓνα τέτοιο γλέντι ὁ γιανίσαρος τοῦ Μοχοῦ Καραμπίνης, κάλεσε ἓνα βράδυ τίς κοπέλλες τοῦ χωριοῦ. Ξεχωριστὰ προσκάλεσε καὶ τὴν ἀδελφή τῶν Βέργηδων, τὴ Σοφία. Πῆγε κι' αὐτὴ ὄχι ἀπὸ φόβο, γιατί ἡ παλληκαριά της ἦταν ὀνομαστή, ἀλλὰ γιὰ νὰ προστατεύσῃ μὲ τὴν παρουσία της τίς ἄλλες φτωχὲς κοπέλλες ἀπ' τὰ χέρια τοῦ φοβεροῦ γιανίσαρου.

Σάν τέλειωσε ὁ χορὸς, μ' ἓνα τέχνασμα ὁ Καραμπίνης ξεμοναχιάζει τὴν ὀμορφὴ Βεργοπούλα καὶ τὴν κλείνει σ' ἓνα μικρὸ δωματιάκι, πού εἶχε ἓνα καλοστρωμένο κλινάρι.

Ὁ πόθος του ἦταν μεγάλος. Μεγάλος σάν τὰ ψηλά βουνά. Ἡ μυρωδιὰ τοῦ ὀμορφου κορμιοῦ, τοῦ κεντρίζει τὸ αἷμα, πού βράζει μέσα στὴ φλέβα. Ἀναταράζεται ὀλόκληρος ἔτσι πού οἱ τρίχε τοῦ κεφαλιοῦ του σηκώνονται. Ἦταν ἡ εὐκαιρία πού χρόνια περίμενε γιὰ νὰ χορτάσῃ τὸν πόθο του. Τῆς χυμᾶ ἔξαλλος καὶ τὴ σφίγγει στὰ μπράτσα του, ἔτσι πού κάνει τὸ φίδι σάν τυλιζει τὸ ζιγαρδέλι.

Κρεμνιέται μὲ δύναμη καὶ θέλει νὰ λυγίσῃ τὴν ἀνθισμένη μηλιά. Τῆς καταξοσκίζει τὴ σάρκα μὲ τὰ νύχια του, καὶ θέλει νὰ ρουφήξῃ τὸ κόκκινο αἷμα πού κυκλοφορεῖ κάτω ἀπὸ τὴν τριανταφυλλιά ὄψη. Τῆς δαγκώνει τὸ λαιμό, τῆς τραβᾷ τίς μακρὲς πλεξίδες. Μιὰ ἄγρια πάλη ξετυλιγεται. Στὸ πάτωμα εἶναι κυλισμένα ὄσθ κορμιά. Τὸ ἓνα πυρὸ ἀπ' τὸν πόθο, καὶ τ' ἄλλο καυτὸ ἀπ' τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀηδία. Δυὸ κορμιά ἓνα βάρχορο ἓνα σχίσμα. Τῆς καταξοσκίζει τὰ ροῦχα, τοῦ τσαφουναῖ τὸ πρόσωπο βάθειά καὶ τοῦ ἀύλακώνει τὸ μούτρο. Κι' ἡ κόρη ἄτοκάνει. Κι' ὁ γιανίσαρος, θεριὸ ἀνήμερο, τὴ σέρνει ἀπὸ τὰ μαλλιά, τὴν πλησιάζει στὴν ἀνοιχτὴ κασσέλα, τῆς γυμνώνει τὸ μπουστο κι' ὁ λύχνος εἶδε νὰ ξεπηδᾷ μέσ' ἀπὸ τὰ κορμῆλια, καινούργια ἢ Ἀφροδίτη, ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες. Ἐνα γέλοιο κτυπᾷ στοὺς μαυρισμένους τοίχους.

Ἀκούγεται τὸ κασσελοσκέπασμα νὰ κλείνῃ κι' ἓνα ἄγριο σκουέζιμο ξυπνᾷ τὰ κοιμισμένα σκυλιά. Εἶναι τὸ κλάμα τῆς ὀμορφῆς Σοφούλας, πού εἶναι λιπόθυμη ἀπ' τὸν πόνο. Ὁ γιανίσαρος τῆς ἐκλείσει στὴν κασσέλα τ' ἀφράτο στήθος της καὶ πάτησε μὲ δύναμη ἀπάνω. Τὸ στήθος τῆς ὀμορφῆς Σοφίας σκίζε-

ται σάν τὸ ὄριμο ρόδι καὶ λούζεται στὸ αἷμα πέφτοντας μέσα στὴ σκόνῃ τῆς καστέλας. Ἐνα τρομερὸ μουγκρητὸ πόνου τὴ ρίχνει κάτω στὶς κρύες πλάκες. Ἡ ἱεροτελεστία τοῦ θεοῦ ἔρωτος τέλειωσε. Μὲ δάκρυα στὰ μάτια ὁ Χριστιανὸς φαμέγιος ἐκτελεῖ τὶς προσταγὰς τοῦ ἀφέντη του, καὶ πετᾷ τὸ ματοκυλισμένο παρθενικὸ κορμὶ ἔξω στὸ δρόμο. Ἄπ' τὶς πληγὰς τὸ αἷμα σταλάζει ἀργά-ἀργά μὲ τοὺς παλμοὺς τῆς κουρασμένης καρδιάς, πού σταματᾷ σιγὰ-σιγὰ.

—Χριστιανοί! ἔ! Χριστιανοί, φωνάζει ἀδύναμα. Ἄπὸ τ' ἀντικρυνὸ σπίι, φοβισμένοι οἱ Χριστιανοί, ξεμουτίζουν σκυφτὰ γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν ἀδελφὴ τῶν Βέργηδων.

—Ἀποθαίνω, ἔφαέ με ὁ φονιάς. Μὰ πλύνετέ μου τὸ δεξί μου μάγουλο μὲ κρασί γερά—γερά μὴ πάω μαγαρισμένη στὸν κάτω κόσμο, γιὰτὶ πρόφταξε καὶ μὲ φίλησε ὁ ἄτιμος.

Ξεψύχησε ὕστερα ἀθόρυβα καὶ γαλήνια σάν ἕνα λουλούδι τοῦ βουνοῦ πού τὸ κόβεις ἀθέλητα. Πέθανε ἡσυχά—ἡσυχά ἀφοῦ πρῶτα ἐξάγνισε τὸ παρθενικὸ κορμὶ τῆς, ἀπὸ τὸ λέκιασμα τῆς ντροπῆς καὶ τῆς ἀτίμωσης. Ἡ πράξη τούτη, πού συγκλονίζει βαθειὰ τὸν ἐσωτερικὸ ἀνθρώπο, τὸν Ἑλληνα, εἶναι πράξη μιᾶς κόρης, μιᾶς Κρητικιάς κόρης.

Στὶς διάφορες σφαγὰς καὶ στὰ πολλὰ ἀρπάγματα πρῶτες στὸ βωμὸ τῆς θυσίας ἦταν οἱ γυναῖκες. Νὰ παραστατικὰ ποιά ἦταν ἡ ζωὴ τῶν σκλάβων γυναικῶν τῆς Κρήτης τώρα καὶ 150 χρόνια πίσω. Ἡ γυναῖκα ἦταν ὁ πρῶτος στόχος τῶν ἀγρίων τυράννων. «Ἄπὸ τὴ γυναῖκα ξεκηνοῦσε κάθε δάκρυ, κάθε πόνος, κάθε στεναγμὸς ἀκόμα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γυναικῆς ἐξεκίνησε ἡ πρῶτη κραυγὴ τῆς ματωμένης ἐκδίκησης. Αὐτὴ ἀνάθρεψε μὲ τὴ μαγεία τῆς διήγησης τὸν ἥρωϊκὸ χαῖνη Αὐτὴ βύζαξε μὲ τὸ ματωμένο γάλα τῆς τὸν ἱερὸ ἐκδικητὴ».

Ἀναφέρεται ὅτι σὲ μιὰ σφαγὴ μεγάλη πούγινε στὸ Ρέθεμνο σφάχτηκαν πολλοὶ γιανίτσαροι γιὰ τὴ μοιρασιά τριῶν ὁμορφῶν κοριτσιῶν τοῦ Μαρουλά. Γιὰ νὰ μὴ βαστάξῃ πολὺ τὸ ἀλληλοσκοτώμα τῶν γιανιτσάρων πρόφτασε κάποιος ἀξιωματικὸς καὶ τὶς σκότωσε κι' ἔτσι πῆγαν θυσία στὸ βωμὸ τῆς πατρίδας καὶ τῆς ὁμορφιάς.

Ἄλλὰ τέτοια μικροεπεισόδια ἔχουν νὰ διηγηθοῦν ὅλα τὰ χωριά καὶ οἱ πολιτεῖες τῆς Κρήτης, κι' ἀκόμα κάθε οἰκογένεια πού ἔλαβε μέρος σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐπαναστάσεις γιὰ τὴ Λευτεριά.

Τὸ ἥρωϊκὸ Ἀκρωτήρι μὲ τὶς λεβέντισσες γυναῖκες του, κι' ἥρωϊκὴ μονὴ τῶν Καλογραιῶν πρόσφερε πολλὰ στοὺς διαφό-

ρους πολέμους από τότε ως τώρα, και ανάπτυξε μεγάλη πατριωτική δράση. Ἀξιοθαύμαστες ἀκόμη εἶναι οἱ γυναῖκες τοῦ Καλλικράτη πού σέ μιὰ λυσαλέα ἐπίθεσι τῶν Τούρκων πού τις βρήκε χωρίς ἄντρες—γιατί ἔλειπαν ὅλοι σέ ἐκστρατεία—ἔδωξαν μόνες τους τοὺς Τούρκους. Ἄλλες μὲ πέτρες, ἄλλες μὲ παλιά τουφέκια, ξύλα καὶ βέργες. Συγκινητικὴ ἀκόμη εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ περιφήμου Μαλεβυζιώτη ἥρωα Παλμέτη, πού μὲ ἄξια βοηθὸ καὶ συμπαραστάτη τῆ ξακουσμένη Χαϊνισα Ἀρετῆ, τὴν ἀδελφὴ τοῦ Καπετάν Στέφου Νιώτη, ἀπὸ τὰ ἠρωϊκὰ Ἀνώγια ἔστειλε πολλοὺς Τούρκους «στῆς λησμονιάς τὴν κρουσταλένια βρύση». Τῆς Ἀρετῆς εἶχαν σκοτώσει τὸν ἀρραβωνιαστικὸ της κι' ὠρκίστηκε χίλιους θανάτους γιὰ τὸ χαμό του. Γιὰ τοῦτο εἶχε ἔλθει στὸ λημέρι τοῦ Παλμέτη, πού ἦταν στὸ Στρούμπουλα, δίπλα σ' ἓνα «τάφος»—βαθὺ λάκκο—πού ἀκούγεται ἀκόμη ὁ «τάφος τοῦ Παλμέτη». Ἀπ' τὰ ψηλά παραμόνευαν κι' ἐβίγγλιζαν κατὰ τὸ δρόμο τοῦ Ἡράκλειου πρὸς τὸ Ρέθεμνο. Ἡ Νιωταρετῆ ἀπὸ ψηλότερα, μ' ἓνα κουδούνι. Ὁ Παλμέτης χαμηλότερα, ἕτοιμος νὰ τραβῆξῃ τὸν κόκορα μέσα στὸ δρόμο.

Τὸ κουδούνισμα ἦταν τὸ σύνθημα γιὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τῆ διεύθυνση κείνων πού περνοῦσαν, κι' ὁ τάφος ἦταν κείνος πού τοὺς ξεκούραζε, κλεινοντάς τους στὸ στήθος του πού ὄλο καὶ γέμιζε κόκκαλα. Αὐτὸ βάστηξε ἐνάμισο χρόνο καὶ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ δοκιμάσουν πολλοὶ Τούρκοι τὸ πιλάφι τοῦ Παράδεισου.

Κι' ἐρχόμαστε στὶς παραμονές τοῦ μεγάλου Κρητικοῦ πολέμου στὰ 1866. Ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τῆς Κρήτης μιὰ ἀθόρυβη κίνηση ὀλοένα ξεσπάει καὶ ὁ κρυφὸς προπαγανδισμὸς ξάπλωνε παντοῦ. Τὸ ἐπαναστατικὸ ξέσπασμα δέν θ' ἀργοῦσε.

Ὁ Κόρακας ἀλώνεψε κυριολεκτικὰ τὴν Μεσσαρᾶ κι' εἶχε ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς ὄπλαρχηγούς του. Ἔμενε μόνο ὁ Τσακίρης. Ἐνα πρῶτ' ὁ Κόρακας πῆρε μαζί του τὸν Μάστραχα καὶ τὸ Ρωμᾶνο καὶ τράβηξε γιὰ τὸ σπῆτι τοῦ καπετάν Τσακίρη. Ὅπως ἦταν φυσικὸ ὁ Τσακίρης καὶ ἡ γυναῖκα του, τοὺς ἀνοιξαν τὴν πόρτα μὲ χαρὰ καὶ ἡ τάβλα στρώθηκε πλοῦσια. Ἐκατσαν κι' ἄρχισαν νὰ τρῶνε καὶ θᾶταν στὸ τέλος τοῦ φαγιοῦ ὅταν ὁ Κόρακας στράφηκε πρὸς τὸν Τσακίρη καὶ τοῦ λέει τὸ μυστικὸ τῆς ἐπίσκεψῆς του καὶ τὸν ρωτᾶ ἂν θέλει νὰ πάη μαζί των τὸ πρῶτ' πού θὰ ξεκινοῦσαν γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς Τούρκους. Ὁ Τσακίρης πρὸ στιγμὴ δίστασε. Βρέθηκε πρὸ ξαφνικοῦ κι' ἔτσι πού ἦταν ἀπροετοιμαστος ἀρνήθηκε. Τοῦ φάνηκε πρόωρη ἡ ἐπανάσταση κι' ἴσως νᾶθελε ν' ἀποφύγῃ τις

συνέπειες μιάς αποτυχίας.

—Γιάντα κομπιάζεις, γιάντα διστάζεις φιλιότσο;

—Πρόωρο μου φαίνεται τὸ ξεσήκωμα ἀρχηγέ μου.

—Δὲν εἶναι πρόωρο φιλιότσο σου λέω. Οὐλα νε ἔτοιμα.

Κι' ἀπὸ πάνω μᾶς σέ γράφουνε καί μᾶς σέ τσιτόνουνε.

Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἢ κουβέντα μάκραινε κι' ὁ Τσακίρης δὲν πειθότανε. Στὴν κρίσιμη στιγμή κεῖ πού κανεῖς δὲν τὴν περίμενε ξεπρόβαλε ἀπ' τὴν καμάρα τῆς κουζίνας ἢ Τσακί-
ρισα πού ὡς τὴν ὥρα εἶχε ἀποσυρθεῖ γιὰ ν' ἀφήσῃ τοὺς καπε-
ταναίους νὰ κουβεντιάσουν «τ' ἀντρίστικα»

Τέσσερα ζευγάρια μάτια καρφώθηκαν ἀπάνω τῆς.

Κι' ἔτσι πειραγμένη γιὰ τὴν διστακτικότητα τοῦ ἀνδρα
τῆς, μὲ τὸ πείσμα σφιγμένο στὰ χεῖλη καί μὲ μισόκλειστα τὰ
μάτια, κύτταζε τὸν Τσακίρη γιὰ λίγα λεπτά κι' ὕστερα ἄνοιξε τὸ
στόμα τῆς θυμωμένα.

—Ἦτανε τοῦτανά πού κουβεδιάζεις καπετάν Τσακίρη.
Οἱ ἄλλοι ἀνυπομονοῦν. Κι' αὐτὴ συνεχίζει μὲ τὸ ἴδιο ὕφος.

—Γυναικίστικες κουβέντες θαρρῶ πῶς ἀραδιάζεις. Σὰ
δὲν θέλεις νὰ πολεμίσης, ἄμε ἐκίε στό μπουπάκι κιεδὰ θὰ
νῆρθω γώ νὰ βγάλω τὰ φουστάνια μου ν' ἀλλάξωμε. Ἐγὼ
θὰ κλούθιξω τῶν ἀντρῶ καί κάτσε καί τοῦ λόγου σου νὰ ξα-
νοίγῃς τὸ σπίτι καί ν' ἀναγυρίζῃς τὸ φαῖτό νὰ μὴν τσουκνιά-
σῃ.

Ξέρετε τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας;

Ὁ Τσακίρης ξεκρέμασε τὸ τουφέκι του, ζώστηκε σταυρωτὰ
τὰ φουσεκλίκια του καί ἀκολούθησε τὸν Κόρακα γιὰ νὰ λάβῃ
πάλι ἡ Κρητικὴ παλληκαριά. Ἔτσι μιά λέξι, μιά μόνη λέξι πού
βγήκε ἀπ' τὴν καρδιά τῆς Κρητικῆς γυναῖκας, γίνηκε ἀφορμὴ
νὰ ξεφουντώσουν τόσοι καί τόσοι ἡρωῖσμοι καί θυσίες. Τέτοια
εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς γυναῖκας τῆς Κρήτης στοὺς μεγάλους ἀ-
γῶνες τῆς ὑπαρξῆς τῆς φυλῆς μας.

Τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1866 τὴν κάλυπτε τὸ Ἄρκάδι πού
ὅπως ἔγραφε ὁ Μεγάλος Βίκτωρ Οὐγκώ:

«Τὰ Ψαρά δὲν εἶναι ἐπικώτερα, τὸ Μεσολόγγι δὲν εἶναι
ψηλότερο». Ἄλλὰ καί τὸ Ἄρκάδι τὸ καλύπτει μιά ἄλλη ἡρωϊ-
κὴ μορφή, μορφή μεγάλη σὰν τὴ φωτιὰ πού ξεπήδησε μεσ' ἀπὸ
τὰ ἔρειπια τοῦ αἰώνιου μοναστηριοῦ. Ἡ Χαρίκλεια Δασκαλάκη.
Ἡ Κρήτη τοῦ 1866.

Ἡ ἀγέραςτη, ἡ ἀδούλωτη, ἡ ἀκατάβλητη. Ἡ συνέχιση
τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς μέσῃ ἀπὸ τὸ μακρὺ διάβα τῶν χρόνων.
Ἐνα λαμπρὸ παράδειγμα γιὰ τίς ἐρχόμενες γεννιές.

Ἡ Δασκαλάκαινά στεκε κι' ἐκράθιε τῆ σημαία
ἔστεκε εἰς τὰ Κλάουτρα κι' ἐφώναζε οὐλὴ μέρα
τῶν καπετάνιων φώναζε νὰ μὴν παραδοθοῦνε
νὰ μὴ λιαστοῦνε αἰχμάλωτοι καλλιὰ νὰ σκοτωθοῦνε.

Μιά γυναῖκα ποὺ ἰσάξιά της δὲν ἔχει καμμιά ἱστορία νὰ δείξη. Μιά Σπαρτιάτισσα ποὺ σὰν βλέπει τὸ γιοῦ της νὰ τραυματίζεται καὶ νὰ βογγᾷ τοῦ λέει : «Γιὰ γιάε γιά ἔτσα πρᾶμα κάνεις ἔτσα, νὰ σ' ἀκούσουνε κι' οἱ γιάλλοι νὰ θαροῦνε πὼς φοβᾷσαι.»

Ἡ Δασκαλάκαινα εἶναι ἐκ τῶν πρώτων συντελεστῶν τῆς ἄμυνας τοῦ Ἀρκαδιοῦ. Ἐτρεχε στὶς πολεμιστρες καὶ στοὺς προμαχῶνες ἀτρόμητη καὶ ἀέρινη καὶ κουβαλοῦσε τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια, μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες γυναῖκες, «μὲς στὶς ποδιές των καὶ μὲ κόσκινα» ὅπως ἔλεγε. «Τὴν διέκρινε ἄκαμπτος γενναϊότης καὶ δύναμις ψυχῆς ἀκαταγώνιστος». Τὰ ἅγια της γεράματα ξεκούρασε στὴν Ἀθήνα, ποὺ ἐτοιμάστηκε σὰν κα' ἡ Χριστιανὴ γιὰτὶ κατάλαβε τὸ τέλος της καὶ πέθανε ἡρωϊκᾶ, ὡς ἦταν καὶ στὰ νειάτα της, λέγοντας τὰ λόγια τοῦτα στὶς κόρες καὶ στὰ ἐγγόνια της ποὺ στέκονταν στὸ νεκρικὸ κρεβάτι: «θὰ πάω νὰ βρῶ καὶ τ' ἄλλα μου παιδιὰ, τὰ παλληκάρια μου», κι' ἔκλεισε τὰ μάτια ποὺ «εἶχαν δεῖ καὶ ἰδεῖ στὴ ζωὴ τους τὴν πολυετῆ». Εἶχαν δεῖ, τὸν καπνὸ, τὸ αἷμα καὶ τὸ μπαρούτι, νὰ σηκώνονται ψηλὰ ἀπὸ τὰ χαλάσματα τ' Ἀρκαδιοῦ, νὰ σμίγουν καὶ νὰ μεταμορφώνωνται σὲ δάφνινο στεφάνι.

Στὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ Σήφη Λεκανίδη, ποὺ βρίσκεται στὰ χέρια τῆς ἁγίας κόρης του κ. Μαρίας Ζινευράκη, βρίσκω πολὺ ἐνδιαφέρουσες πηροφορίες γιὰ τὴ δρᾶσι τῶν γυναικῶν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπαναστατικὴ περίοδο τοῦ 1895—98. Παραθέτω ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ποὺ δείχνει ὅλο τὸ ψυχικὸ μεγαλεῖο τῶν ἀμίμητων Κρητικῶν γυναικῶν ποὺ συνεχίζουν τὴ μεγάλη παράδοσι.

«Κατὰ τὴν μάχη Μαδαροῦ τῶν Κάμπων τὴν 8ην Νοεμβρίου 1895, οἰσθανόμεθα μεγάλη πείνα καὶ δίψα, διότι ἀπὸ πρωτὰς εἶμεθα νῆστεις. Θεῖα ἀρωγὴ ἐφικνοῦνται γυναῖκες τινες φέρουσαι πρὸς ἡμᾶς ὕδωρ ἄφθονον καὶ οἶνον εὐποτον, ἄρτον, κριθὴν ἀριστούργημα, καὶ σκόρδα. Τρώγομεν, πίνομεν, ἀναλαμβάνομεν καὶ εὐθυμοῦμεν.

Κατὰ τῶν γυναικῶν ἐπιστρεφουσῶν εἰς τὸ χωρίον των Τοιχλοπήγαδο, πυροβολοῦσι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ὁ Τουρκικὸς στρατός. Ἐπειδὴ οὐδεμία σφαῖρα ἐπλησίασε αὐτάς, μιά ἔξ αὐτῶν,

ἡ νεωτέρα καὶ ἄγαμος, στραφεῖσα πρὸς τοὺς πυροβολοῦντας Τούρκους εἶπε τὰ ἐξῆς μετ' ἀφελείας: «πλειὰ ντρέτα μωρὲ κακομοίρη, πλειὰ ντρέτα, ἄνομά σας γιὰ παιχνιδῶτες». Εἰς ταῦτα προσθέτει μιὰ μελανηφοροῦσα γραία «ἔ! μωρὲ παιχνιδῶτες, ἀμ' δὶ κι' ὁ Μυγιανδρέας! Ἰδεις μωρὲ τὸ καρούκι τοῦ Νιζάμι γεμᾶτο μυαλοῦς, ὁ Μυγιανδρέας ἀπὸ τὸ Μαδαρὸ τοῦ ξαδέρφου μου ὁ γυιὸς τονὲ σκότωσε».

Ὁ Πύργος τῆς Μαλάξας ἦταν κατὰ τὴν τελευταία Κρητικὴ ἐπαναστατικὴ περίοδο τοῦ 1895—97 ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα Τουρκικὰ φρούρια. Προσβλήθηκε ἀρκετὲς φορές ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τὰ τείχη εἶναι χονδρὰ καὶ ἡ ἀντίσταση μεγάλη. Ἦταν Μάρτης. Ὁ Κρητικὸς ἥλιος ἔκαιγε. «Ὁ κάματος τῆς μάχης καὶ αἱ ἐλαῖαι ἐπέφεραν πολὺ δίψα.

Αἴφνης διαφαίνεται μακρόθεν εἰς τὸν ὀρίζοντα μεταξὺ τῶν ἐξεχουσῶν πετρῶν σκιαγραφία γυναικός .. ἀφόβως ἐρχομένη. Οἱ ἀραιοὶ πυροβολισμοὶ τῶν ἐν τῷ Πύργῳ, οὔτε τὴν ἐθίξαν. Τὰς ἐπιφωνήσεις μας νὰ μὴ προχωρήσῃ, προσποιήθη ὅτι δὲν ἤκουσε... Προεχώρει εὐθυτε ὡς φέρουσα ἐπὶ ὤμων ὑδρίαν ὡς αἱ ἀρχαῖαι Σπαρτιάτιδες. Ἦτο ὥραϊα, μαυρομάτα χωρική ἤ... Ἐφερε νερὸ ὅπερ δι' ἡμᾶς ὑπῆρξε νέκταρ οἶον εἰς τὸν μακαρίτην Δία προσέφερε ὁ Τρῶς ἐκεῖνος παῖς. Συνελέξαμεν μεταξὺ μας καὶ τῆς προσεφέραμε ὀλίγα χρήματα, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη, εἶποῦσα ὑπερηφάνως.

—Ἐγὼ σᾶς ἔφερα νερὸ γιὰτὶ ἐπολεμοῦσατε, δὲ θέλω τοὶ παράδες σας».

Στὴν πολιορκία τοῦ πύργου ἡ συμβολὴ τῆς Παντελίδας Πατερᾶκι (1) ἦταν ἀξιόλογη. Κατὰ τὸν τιτάνειο αὐτὸ ἀγῶνα τῆς τραυματίσθηκε στὸ πῆδι καὶ παρέμεινε χωλὴ 40 περίπου χρόνια.

23 τοῦ Γενάρη στὰ 1897. Ἦταν βράδυ, ἓνα συνηθισμένο βράδυ. Μέσα στ' ἀρχοντικὸ τῶν Βλαντίδων στὸν Τοπανᾶ, εἶναι κλεισμένη μιὰ μεγάλη παρέα. Οἱ βαζεβουζοῦκοι καὶ οἱ νιζάμιδες στριφογυρίζουν σὰν δαίμονες σφάγουν καὶ ρουφοῦν αἷμα. Τὰ γυναικόπαιδα ἔχουν σκορπιστῆ στoὺς δρόμους, καὶ οἱ Κρητικοὶ στὶς γύρω κορφὰς μάχονται παλληκαρίσια καὶ προσπαθοῦν νὰ πατήσουν τὰ Χανιά.

Μιὰ Δαντικὴ εἰκόνα κόλασης.

Τὸ Βλανταῖικο ξεμοναχιασμένο ἀντίκρυ στὴν πόρτα τοῦ

(1) Ἡ Παντελιὰ Πατερᾶκη εἶναι μᾶθη τοῦ νῦν Γυμνασιάρχου Θηλέων Χανίων κ. Χ. Α. Σπυριδάκη, ποὺ ἔλαβε καὶ ὁ ἴδιος ἐνεργὸ μέρος στὴν πολιορκία τοῦ πύργου.

κάστρου με πενήντα γυναικόπαιδα έχει άμπαρώσει βαριά τις πόρτες του. Μεγάλος ό κίνδυνος, δέν άργεί νά ξεσπάσει. Μιά ομάδα λυσσασμένων Τούρκων κτυπά στήν πόρτα και ζητά νά πιη αίμα. Στήν ώρα πάνω μία δεσμίδα από μολύβι ξεμπουκέρνει άπ' τά παράθυρα τοῦ μεγάλου σπιτιοῦ και στρώνει τό πλακόστρωτο από κορμιά. . . . Σάν άητός φτερουγά στή δύσκολη εκείνη στιγμή, τρανή άμαζώνα άλαφροπάτητη, ή μικρή Βλαντοπούλα, ή Πιστολάκαινα. Μέσα στον καπνό, μέσα στήν άνεμοζάλη ξαπλώνει τις φρεοῦγες της και με τήν ποδιά της μοιράζει φυσέκια και θάρρος στους πολεμιστές, και κάποτε γονατίζει μυστικά, μπροστά στο παληό κόνισμα των προγόνων και σηκώνει τήν ψυχή της ψηλά και παρακαλεϊ για τον κόσμο που χάνεται και για τον άντρα που πολεμά ψηλά στ' Ακρωτηριανούς βράχους. Ένω τά μολυβένια βόλια ξυρίζουν τον άέρα πάνω άπ' τό κεφάλι της και γράφουνε φουριόζα συμφωνία. Τή συμφωνία τοῦ ζαιμάτου και τοῦ σκοτωμοῦ.

— Έλευθέρωσε τά Χανιά μας Παντάνασσα. Κάμε τό θάμα σου θαυματουργό κόνισμα. . . .

Και τά δάκρυα στάζουν ζεστά στο πάτωμα που τρίζει άπ' τον κρότο της όβιδας, και τρέχουν πύρινος ποταμός και ζητούν νά ένωθοῦν με τά σπλάχνα της γης που βράζει. . . . "Ένας χτύπος άκούστηκε στον τοίχο πάνω άπ' τό κεφάλι. Τόν χτύπο συνό δεψε ένα άνθρώπινο παράπονο. Μιά σφαίρα είχε φυτευτή στο στήθος της "Αγίας Μάννας. Τό μάτι της Βλαντοπούλας στράφηκε ψηλά, τά χέρια άσυναίσθητα έπιασαν τά μαλλιά, και παρακολούθησαν οι αισθήσεις ένα ποτάμι από αίμα που τρεχε κι' έβαφε τον τοίχο κόκκινο. Και τό κλειστό πιάνο συνόδεψε τό άγιο αίμα μ' ένα άπαλό κλάμα. "Ένα κλάμα . . .

Και τό θαῦμα έγινε

"Η προσευχή άκούστηκε, κι' ή πόλη σώθηκε για χατήρι μιας Κρητικοτούλας.

— Άλλά και ή νεώτερη Κρήτη έχει νά έπίδειξει γενναίες καπετανισσες που δέν ύστεροῦν και δέν είναι μικρότερες της Μπουμπουλίνας, της Τζαβέλα και των άλλων γυναικών της Στερεάς Ελλάδας.

Τό χωριό Κερά της Κισσάμου μάς έδωσε μία μεγάλη γυναίκα, που για πολλά χρόνια τό τουφέκι της ξερνούσε φωτιά πλάι στον άντρα σαν πολεμοῦσε για τό ξεσκλάβωμα.

Τὴν Ἀντωνούσα Καστανοπούλα. Ἡ ἴδια γράφει σὲ μιὰ αἴτησή της: «Ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 καθ' ὅλη τὴν διάρκειαν ταύτης γενναίως καὶ ἔλαβα τὸν βαθμὸν ἑκατοντάρχου. Ἐπίσης δέ, ἠγωνίσθη καὶ κατὰ τὴν τοῦ 1877 ἐφ' ᾧ ἐτιμήθη καὶ πάλι διὰ τοῦ πεντακοσιάρχου τιμητικοῦ βαθμοῦ». Ἐνας καπετάνιος λέει γι' αὐτὴν: «Ἐν γένει δὲ αὕτη ἠγωνίσθη ὡς ἐκ τοῦ τῶν καλλιτέρων ἀγωνιστῶν ἐφ' ᾧ καὶ ἐγένετο βαθμοφόρος».

Ἡ Ἀντωνούσα διεκρίθη κατὰ τὴ μάχην τοῦ Μάκρωνα κι' ἀκολούθησε ἔκτοτε τὸ Σκαλιδὴ καὶ τὸν Καρσιώνη. Στὸ πρόσωπο τῆς Ἀντωνούσας, τῆς ἠρωϊκῆς αὐτῆς Κρητικῆς Δέσπως Τζαβέλλας, τῆς ἀδάμαστης Μπουμπουλίνας, ἀστράφτει ὅλη ἡ ἀσκλάβωτη καὶ ἀγωνιστικὴ γυναικεία Κρητικὴ ράτσα. Καὶ ἡ μεγάλη ἀράδα τῶν ἀγωνιστριῶν μας δὲν σταματᾷ ὡς ἔδω, ἀλλὰ στὸ ξετύλιγμά της μᾶς δίνει καινούργιες μορφές ποὺ πέρνουν μιὰ διαλεχτὴ θέση μὲς ἰσὶ στὸ Πανελλήνιο Πάνθεο.

Καὶ ποιά ἡρωΐδα νὰ πρωταναφέρῃς;

Τὴ Θεοχάρα καὶ τὴ Μαρία Φεραρόλη ἀπὸ τοῦ Λάκκου, τὴ Μαρία τὴν «Καπετάνισσα» ἢ τὴν Εἰρήνην Μαυρογιαννοπούλα τίς ἠρωϊκὲς Ἀρχανοπούλες ποὺ ἦταν ἀετοὶ ἀνίκητοί τῆς μάχης;

Καὶ πρὶός μπορεῖ νὰ ξεχάσῃ στὴ μεγάλη ἐπίθεσιν τοῦ Ρεοῦφ Πασᾶ στὴ Ζούρβα καὶ στὸ Θέρισο στίς 13 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1867 τὴ Μαρία Τσιροπούλα ποὺ ἦταν μόλις δεκαοχτὰ χρονῆ, καὶ τὴν Ἀντωνούσα Βουλγαράκη ποὺ τραυματίστηκαν καὶ ποὺ τραυματισμένες γύριζαν χρόνια στὸ κλαδί; Ἄλλὰ καὶ ἡ Γωρομαρία ἀπ' τὴν Παναγιά, ἡ Ἀρετὴ Τσιτσιριδοπούλα καὶ ἡ Μαρίνα ἡ Καντηλιέραινα λίγα πρόσφεραν ὡς ταχυδρόμοι τῶν ἐπαναστατῶν; Οἱ ἠρωϊκὴ Λάκκοι μᾶς ἔδωσαν στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866—1878 μιὰ ἄλλη ἠρωϊκὴ κόρη, τὴν Αἰκατερίνη Σηφοπούλα.

Ἀκόμα στὴ μεγάλη προσφορὰ τῶν Λάκκων εἶναι καὶ ἡ Λαφοπούλα Μάρθα, ποὺ ὅπως πιστοποιοῦν οἱ διάφοροι καπεταναῖοι ἀγωνίσθηκε καὶ «μετὰ μεγίστης καὶ μοναδικῆς αὐταπαρνήσεως παρηκολούθησε καὶ ὑπηρέτησε τὸ στρατόπεδο καθ' ὅλη τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, συνεργασθεῖσα μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν δυσχερεστάτη ταύτη ἐποχὴ, καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ὥρας τῆς μάχης παρέχουσα τὴ συνδρομὴν τῆς στοὺς ἀρχηγούς, τοὺς στρατιῶτες καὶ τοὺς τραυματίες». Ἀκόμα ἀπὸ μιὰ αἴτησιν γιὰ πολεμικὴ σύνταξιν μαθαίνωμε τὰ ἐξῆς γιὰ τὴν δράσιν τῆς Ἀρετῆς Πανιεράκη, χήρας

Κυρ. Τσιτσιράκη: «Κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις 1877—1896 καὶ 1897 ἠγωνίσθην ὡς ἐπαναστάτης καὶ κυρίως ὡς ταχυδρόμος, μεταφέρων ἐκ Χανίων πρὸς τοὺς διαφόρους ἀρχηγούς καὶ ἐπαναστατικὰς συνελύσεις τὴν ἐπίσημον ἀλληλογραφία καὶ σπουδαῖα χρηματικὰ ποσά, ὥστε δύναμαι νὰ εἶπω ὅτι ἅπαντα τὰ χρήματα τῆς ἐπαναστάσεως μετεκόμισα ἐγὼ μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς μου».

Γι' αὐτὴ ὁμως πού ἔπρεπε νὰ μιλήσω πολὺ εἶναι ἡ περίφημη Ἄννα Κοντογιάννη ἢ Σπανονικόλα, πού εἶχε καταγωγή Ἡρακλειώτικη—ἀπὸ τὴν ξακουσμένη οἰκογένεια τῶν Καλλεργῶν—κι' ἡ δράση της εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη καὶ οἱ ὑπηρεσίες της πρὸς τὴν Κρητικὴν πατρίδα ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ πιστευτοῦ. Ἄλλὰ ἄς δοῦμε τί λέγει ἡ ἴδια σὲ μιὰ αἴτηση της πρὸς τὸ συμβούλιο τοῦ Ἡγεμόνα: «Καίτοι γυνὴ παρηκολούθησα τὸν ἀγῶνα κατὰ τὸ 1896 καὶ κατὰ τὸ 1897 καὶ ἔλαβα μέρος εἰς ἀπάσας τὰς μάχας τοῦ Σελίνου μεταξὺ τῶν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τεταγμένων παλληκარიῶν ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχηγοῦ Κριάρη καθὼς ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν συνημμένων ὄψεο πιστοποιητικῶν». Ἄλλοῦ λέει:

«Μὴ καταθέσασα τὰ ὄπλα ἐγὼ δέ, δὲν ὑστέρησα ποσῶς ὡς πρὸς τὴν ἀνδρεία ἄλλων πολεμιστῶν, ἔλαβον μέρος ἀγωνισθεῖσα εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπαναστάσεις ταύτας ὀπλισθεῖσα καὶ παρεβρεθεῖσα εἰς πολλὰς μάχας καὶ μαχομένη παρά τὸ πλευρὸν τοῦ συζύγου μου». Ἐλαβε ἀκόμη μέρος στὴ μάχην τοῦ Γαλατᾶ τὸ 97 καὶ σὲ μιὰ ἄλλη μάχην στὴ Ρογδιὰ τοῦ Ἡρακλείου, πού καὶ τραυματίσθηκε σοβαρὰ στὸ κεφάλι. Στούς ἀγῶνες τοῦ 1896—97 ἔφερε τὸν βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου. Ἐλαβε ἐνεργὸν μέρος τὸ 1912 στὴ μάχην τοῦ Μπιζανιοῦ καὶ παρασημοφορήθηκε ἀπὸ τὸν Βασιλιὰ Κωνσταντῖνον. Ἀπὸ μαρτυρίες ζωντανῶν μαθαίνομε ὅτι τὸ 1914 πρωτοστάτησε μὲ τὸν ἠγούμενον τῆς Ἁγίας Τριάδας Ἱερόθεον Κονταράκη στὸ ξαναγύρισμα τοῦ Τουρκικοῦ Τζαμιοῦ τῆς Σπλάντζιας στὴ λατρεία τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἦταν καὶ πρωτῆτερα. Γιὰ διπλωματικούς καθαρά λόγους ἢ Καπετὰ—Γιάννενα τότε, ἐφυλακίσθηκε στὸ Φιρκὰ περίπου ἕνα μῆνα. Ἡ μορφή της ἠρωϊκῆς αὐτῆς γυναίκας εἶναι ἀρκετὰ ἀξιοπρόσεκτη καὶ μεγάλη. Πέθανε στὸ Καστέλι Κανεβάρο τῶν Χανίων στίς 9 τοῦ Νοέμβρη στὰ 1938 ἀπὸ τὸ βᾶρος 95 χρόνων. Τῆς ἀποδόθησαν τιμὲς ὀπλαρχηγοῦ. Ἐγὼ τῆς δίνω χωρὶς κανένα δισταγμὸν τὸν τίτλον «γυναῖκα ἀστραπή». Μέσα στὴν ἀέτιν ψυχὴν της εἶχε κλείσει τὴν ἰδέαν τῆς μεγάλης Ἀνάστασης.

'Εγώ με τσ' ἀστρικήσ παιδι
καί τῆσ βροντῆσ ἐγγόνι...

Γιά τις γυναίκες τούτες τις μεγάλες πού ὅμοιες δὲν ἔχει καμμιά ἱστορία γράφει ὁ Σκίներ: «Καί αἱ γυναῖκες δ' αὐταὶ ἐδεικνυον ἀταραξίαν καὶ γεναιότητα, ἔχυσαν μὲν ὀλίγα δάκρυα ἐγκαταλείπουσαι εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ τὴν ἐστίαν αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως εἰργάζοντο μετὰ σπουδῆς εἰς ὅ,τι ἔπρεπε.....»

Καμμιά πολεμικὴ περίοδος στὴν Κρήτη δὲν περνᾷ χωρὶς νὰ δοῦμε τὴ γυναῖκα ἀνασκουμπωμένη ἢ νὰ πολεμᾷ ἢ νὰ δρᾷ στὰ μετόπισθεν βοηθώντας τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους πού τοὺς τσουρούφλισε τὸ πέρασμα τοῦ καταστροφικοῦ Θεοῦ τοῦ πολέμου. Ἡ γυναῖκα στὴν Κρήτη παίζει πάντα ἓνα σπουδαιότατο ρόλο καὶ δὲν ὑστερεῖ καθόλου σὲ ἀνδρεία καὶ θάρρος ἀπὸ τὸν ἡμίθεο ἄντρα της. Καὶ τὰ χρόνια διαβαίνουν καὶ χάνονται ὅπως χάνεται τὸν ἓνα χρόνο, καὶ ξεπροβάλλει τὸν ἄλλο, τὸ ἀγριολούλουδο τοῦ κάμπου.

Στοὺς μεγάλους ἱστορικοὺς πολέμους μας ἡ γυναῖκα στὰ μετόπισθεν ράβει, πλέκει ματώνοντας τὰ κρινοδάχτυλά της στὸ πλέξιμο καὶ στὸ κλώσιμο. Καὶ ἔτσι οἱ πολεμιστὲς μας τοῦ 40 φοροῦσαν πάνω στὰ ψηλά βουνὰ τὰ ζεστὰ πλεκτά τους πού ράφτηκαν σὲ μακρινὰ νυχτέρια ἀπ' τις Κρητικὲς γυναῖκες.

Ὅμως δὲν ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ γιορτάσωμε τὴ νίκη μας πού τὴ θεργιέψαμε μὲ αἷμα καὶ ἀγῶνα. Ἐπειτα ἀπὸ λίγο οἱ γυναῖκες τῆς Κρήτης τανίζουσι καὶ πάλι τις χορδὲς τῆς καρδιάς τους καὶ ἐτοιμάζονται γιὰ ἓνα πρωτάκουστο πόλεμο, γιὰ μιὰ χαμένη νίκη.

Ἄσπρες, μὰ μὲ τὴν ἀγέραστη καρδιά τους χωμένη στὰ στήθη, δίπλα στὸν ἄνδρα, δημιουργοῦν τὴν πανέδοξη μάχη τῆς Κρήτης. Γι' αὐτὴ τὴ μάχη, τὴ μάχη τῶν Γιγάντων καὶ τῶν τιτάνων χύθηκε πολὺ μελάνι καὶ πολὺ δάφνη κόπηκε καὶ στόλισε λαμπρὰ παλληκάρια πού κοιμοῦνται στὸ πεδίο τῆς μάχης καὶ πού ἀκόμα περιμένουν τὸ σάλπισμα τοῦ πολεμικοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ χορέψουν τὸ χορὸ τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Δόξας.

Γιὰ τὴν παλληκαριά τῶν γυναικῶν μας γράφει στὴν ἔκθεσή του ὁ Γερμανὸς ταγματάρχης Fegher

«Ἡ νῆσος Κρήτη κατοικεῖται ἀπὸ ἓνα ὑπερήφανο καὶ ἀγαπῶντα τὴν ἐλευθερία λαό. Γυναῖκες καὶ παιδιὰ λαμβάνουν μὲ τοὺς ἄνδρες τὰ ὄπλα, ὅταν ἡ νῆσος ἀπειληθῇ ἀπὸ οἰουδήποτε ἐχθρούς». Οἱ γυναῖκες μας ὅταν ὁ Ἄρης ἔκρουε τὴν ὀργισμένη λύρα του στὰ Λευκὰ Ὄρη καὶ τὴν Ἰδα ἄδραξαν τὰ θρινάκια τῶν ἄλωνιῶν τὴν ὥρα πού ἄλεθαν τὰ χρυσὰ μαλλιά τῶν χωραφιῶν μας ξεχύθηκαν, στοὺς κάμπους καὶ στὶς ρεματιές

καὶ πάλεψαν ξεμαλλιασμένες γιὰ τὴν Τιμὴ, γιὰ τὴν Πατρίδα καὶ τὰ Ἱερά μας. Πάλεψαν ὅσο ποτὲ ἄλλοτε τὰ λευκὰ μανιτάρια ποῦ ἔπεφταν σὰν τὰ μαύρα κοράκια τ' οὐρανοῦ καὶ μέθυσαν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ μὲ τὸ γλυκόπιστο κρασί τοῦ πολέμου καὶ τοῦ θανάτου. Καὶ σὰν κόπασε ὁ τιτάνιος ἀγώνας μονάχη ἡ Δόξα φτερούγισε μὲς τὸ καλοκαίρι καὶ μελέτησε «τὰ λαμπρὰ παλληκάρια» ποῦ εἶχαν πέσει νεκρά «στὴν ἔρημη γῆ». Μέσα στὸ μεγάλο χορὸ τῆς θυσίας καὶ τῆς τιμῆς, στὸ χορὸ τοῦ Ζαλόγγου ποῦ τὸν χόρευαν τόσες καὶ τόσες μεγάλες Κρητικὲς, χαρίστε μου λίγο καιρὸ γιὰ νὰ σᾶς πῶ δυὸ λόγια καὶ γιὰ μὲ ἄλλη ἄγνωστη πατριώτισσα, ποῦ ἂν καὶ πρόωρα κύλισε στοὺς κόσμους τῆς λήθης, φέγγει μὲ μιὰ φλόγα σιγανή, ὅπως κι' ὅταν ἔζησε στὸν κόσμον τῆς λύπης. Μιὰ ταπεινὴ φλόγα ποῦ ὅμως δὲν θὰ σβύσῃ —δὲν θὰ τὴν ἀφίσω νὰ σβύσῃ—ὅσο καὶ νὰ κτυπᾷ ὁ βορριάς. Ἡ πατριώτισσα αὐτὴ εἶναι ἡ Ἑλένη Μητσοτάκη, ἀπ' τὴ γενιά τοῦ Καπετάν Κυριάκου Κολοκυθᾶ.

Θυμοῦμαι τὰ χρόνια τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου, στὰ ἀξημερώτα γενναριάτικα βράδυα, ποῦ εἶχε συγκεντρώσει μὲ τὴν ἀδελφὴ τῆς Εὐριδίκη Παναγιωτάκη—τὴ μητέρα τοῦ ξανθοῦ ἥρωα τῆς Ἀγυιάς— τὴ δασκάλα Λόλα Κολοκυθᾶ, τὴν Ἀνθούλα Κολοκυθᾶ, τὴν Κλεάνθη Κουνδούρου καὶ ὅλες τίς γυναῖκες τῶν Νεριανῶν, ἓνα μεγάλο συνεργεῖο ποῦ διαρκῶς ἔρραβε, γάζωνε, ἔπλεκε καὶ ἔξευε μαλὶ γιὰ νὰ χαρίσῃ ζωὴ καὶ παρηγοριά στοὺς μαχόμενους φαντάρους μας. Μιὰ μεγάλη προσπάθεια ποῦ θύμιζε στὰ Κρητικὸπούλα ποῦ ἀγωνίζονταν ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, μόνον τὸ ὅτι τοὺς θυμοῦνται καὶ τοὺς παραστέκουν. Στὴ μάχη τῆς Κρήτης, ὅταν τὰ ἀεροπλάνα ξέσκιζαν καὶ ξεπαρθένευαν τὸν ὄμορφο οὐρανὸ μας, αὐτὴ παράστεκε στὸ τρελλανέμο πλῆθος ποῦ ὠδεύε τὸ δρόμον τῆς προσφυγιάς.

Τὸ δράμα τοῦτο τὸ θυμοῦμαι ἀμυδρὰ—ἀμυδρὰ. Ἐνα βράδυ, ἓνα κουρασμένο βράδυ γεμάτο ἀπὸ βογγητὰ, βελάσματα καὶ κλάματα φτάσαμε στὰ Ρούματα. Οἱ μάννες κρατοῦσαν σφικτὰ στὶς ἀγκαλιὲς τὰ παιδιὰ. Ὁ φόβος ἦταν νὰ ξεφύγῃ ἀπ' τὰ μάτια καὶ νὰ στρατέψῃ στ' ἄλλα μάτια. Καὶ ἡ ἅγια γυναῖκα, ἡ ἀκούραστη γυναῖκα, ἐτοίμασε τὰ δεῖπνα τῆς προσφυγιάς γιὰ τὸ ξεκληρισμένο πλῆθος. Καὶ πέρασε ἡ ἱστορία στὸ χαρτί.

Ἀλλὰ ἡ μεγάλη αὐτὴ γυναῖκα, ποῦ οὐσιαστικὰ θυσίασθηκε καὶ ἡ ἴδια στὸ βωμὸ τῆς πατρίδας, λύγισε πρόωρα. Οἱ μεγάλες ταλαιπωρίες καὶ οἱ κίνδυνοι ἔσβυσαν τὴν ταπεινὴ φλόγα τοῦ λύχνου τῆς. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνηψιοῦ τῆς Λούλη καὶ ἡ φυλάκιση

τοῦ γιοῦ τῆς στήν Ἄγυιά, ἦταν φορτίο πού δὲν ἄντεξε νὰ τὸ σηκώσῃ. Καὶ τὸ Δεκέμβρη τοῦ 44 μοναχὴ μὲ λίγα λουλούδια μὲ σφιγμένα τὰ χεῖλη, χωρὶς τὴ χαρὰ τῆς Λευτεριάς, κηδεύτηκε σεμνὰ μὲ τὸ μοιρολόι τῆς βροχῆς πού τὴ φιλοῦσε στὸ μέτωπο. Λίγα λουλούδια στὸν τάφο τῆς εἶναι μόνο τὰ λόγια μου τοῦτα. Ταπεινὴ σπονδὴ θύμησης. Ἀξίζει μοῦ φαίνεται νὰ διηγηθῶ μερικὰ περιστατικά τῆς μάχης τῆς Κρήτης, πού δείχνουν τὴ συνέχεια τῆς ἀθάνατης γυναικείας φυλῆς. Μεγάλο κακὸ ἔπαθαν οἱ ἀλεξιπτωτιστὲς ὄχι ὅταν ἐμάχονταν, ἀλλὰ πρὶν καλὰ καλὰ πατήσουν τὸ πόδι τους στὴ γῆ. Οἱ Κρητικοὶ ξαγριγεμένοι μὲ τὸ θάρρος καὶ τὴ δύναμη πού δίνει τὸ δίκιο, μὲ τὸ στραβοράβδι τους, τὴν κοιτῶνα ἢ τὸν πασσαλί τους, καθάρζαν στὰ γρήγορα τοὺς ξανθοὺς δαίμονες. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἐπεισόδιο πού διηγόνταν ὁ Κώστας Καλεμικέρης καὶ πού τὴ ζήσησε τὸ πρωῖ τῆς ἡμέρας πού ἔπεφταν οἱ ἀλεξιπτωτιστὲς. Ἄκουσε μιὰ γυναῖκα τοῦ λαοῦ νὰ φωνάζη ἀγριεμένη στοὺς γιουούς τῆς.

«Γλακάτε μωρέ, νὰ τσοὶ ξεκάμετε. Πᾶρε μωρὲ Παναγιώτη τὸν κασμὰ καὶ σὺ Νικολῆ τὸ φκιάρι καὶ γλακάτε νὰ τσοὶ ξεκάμετε τσοὶ κερατάδες». Ἡ γυναῖκα πάλι προτρέπει. Κι' ἔτσι οἱ Γερμανοὶ ἔχασαν στὴ μάχη τῆς Κρήτης πολλὰς χιλιάδες διαλεχτοὺς ἀλεξιπτωστὲς.

Στὸ σπῆτι τοῦ ἀτρόμητου ἥρωα καπετὰν Μπαντουβᾶ στὸ Ἡράκλειο ἀπὸ τὴν πρώτη κι' ὅλας ἡμέρα τῆς μάχης εἶχαν καταφύγι πάνω ἀπὸ 50 γυνακόπαιδα πού γύρευαν προστασία κάτ' ἀπὸ τίς φτεροῦγες τοῦ Κρητικοῦ ἀητοῦ. Ὁ ἄξιος Καπετάνιος βοηθούμενος ἀπ' τὴν λεβέντισσα καπετάνισσα Εἰρήνη Μπαντουβᾶ, τὴ γυναῖκα του, δὲν δειλίασε μπροστὰ σὲ κανένα κίνδυνο καὶ δὲν λυπήθηκε ἔξοδα καὶ χρήματα. Συνεργετὰ ἀπὸ γυναῖκες, πού τίς καθοδηγοῦσε ἡ ἀκούραστη Εἰρήνη, ζύμωναν καὶ φούρνιζαν ὄλημερίς καὶ ὄλονυχτίς γιὰ νὰ φᾶνε ζεστὸ ψωμί τὰ παλληκάρια τοῦ Μπαντουβᾶ. Μιὰ μεγάλη θυσία καὶ ἕνα μεγάλο παράδειγμα ἠρωϊσμοῦ καὶ ἀντρείας ἢ Εἰρήνη Μπαντουβᾶ, στέκει μέσα στὴν ἱστορία τῶν γυναικῶν τῆς Κρήτης. Γιατὶ δὲν ἀγωνίστηκε μόνο κατὰ τὴ μάχη τῆς Κρήτης ἀλλὰ καὶ στὴν Ἐθνικὴ ἀντίσταση προσέφερε πολλὰ δίπλα στὸν ἄνδρα τῆς

Τὰ κορίτσια καὶ οἱ γυναῖκες τοῦ Γαλατᾶ ἀπὸ τὴν πρώτη ὥρα τῆς μάχης ἔτρεξαν στὴ φωνὴ τῆς παιρίδας γιὰ ν' ἀναπληρώσουν τοὺς νοσοκόμους καὶ τοὺς τραυματιοφορεῖς πού δὲν ὑπῆρχαν. Ἔδεναν τὰ ματωμένα κεφάλια μὲ τὰ καθαρὰ προυκάρικα σεντόνια τους, μὲ τίς δαντέλλες τῆς κασέλας καὶ

τὰ μπουγαδιασμένα ἀσπρόρουχα. Λίγο νερό δροσερό, ἓνα πρόχειρο καθάρισμα τῆς πληγῆς μὲ τὴν καφετερὴ Κρητικὴ τσικουδιά ἔφερεν τὴ σωτηρίαν.

Ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ἥρωα Λούλη Παναγιωτάκη, ποῦ σκοτώθηκε στὴ λαγκαδιὰ τῆς Ἁγυιάς τὸν Αὐγούστο τοῦ 44, πέρνω τοῦτες τὶς πληροφορίες γιὰ μιὰ ἥρωϊκὴ πράξη μιᾶς ἄλλης Κρητικοπούλας τῆς Μ. Γλυμιδάκη ἀπ' τὸ χωριὸ Μούλετε τῆς Κισσάμου, ποῦ ξαναζωντάνεψε τὴ θρυλικὴ Σοφία Βέργη ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Μόλις ἔπεσε ἀπὸ τὸν οὐρα-

ΚΡΗΤΙΚΟΠΟΥΛΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΛΕΥ

νὸ κάποιος ἀνώτερος Γερμανὸς ἀλεξιπτωτιστῆς, μπῆκε στὸ σπίτι τῶν Περακάκηδων καὶ μὲ τὸ μπιστόλι στὸ χέρι ἄρχισε νὰ πυροβολᾷ καὶ νὰ καττρωμάζῃ τὰ γυναικόπαιδα. Στὰ πόδια του βρέθηκε τότε ἡ ἥρωϊκὴ κόρη ποῦ ἀνάφερα καὶ ποῦ ἡ ὀμορφιά της τὸν σκανδάλισε. Σὰν ἐξαγριωμένο θηριὸ ἔπεσε πάνω στὴ βουνίσια Κρητικοπούλα μὲ σκοπὸ νὰ κορέσῃ τὸ βάρβαρο πάθος του. Μιὰ ἄγρια πάλη ξετυλίχθηκε κι' ἡ Μαρία Γλυμιδάκη συνεχίζει ὁ Λούλης, «σὰν ἀληθινὴ Κρῆσσα γνησίαν Ἑλλη-

νίς δὲν δειλιᾷ, δὲν ὑποτάσσεται εἰς τὰς αἰσχράς του ἐπιθυμίας ἀλλὰ ἀμύνεται παλληκαρῖσια. Ἄρπάζει διὰ τῆς χειρὸς τὴν ὄπλισμένην χεῖρα τοῦ ἐξαγριωμένου σατύρου καὶ διὰ τῆς ἐτέρας καταφέρει δυνατό κτύπημα εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ κτηνανθρώπου ἀντιπάλου της. Παλεύει ἀπεγνωσμένα μὲ μόνη τὴν σωματικὴν δύναμιν της». Ἡ πάλη ἦτο ὑπερβολικὰ ἄνιση καὶ ἀσφαλῶς θὰ τὴν ἐκατασπάραζε ὁ ἐξαγριωμένος βάρβαρος. «Ἡ ἥρωϊς κατῆδε τοῦτο καὶ φώναξε βοήθεια». Τῆ φωνῇ της τὴν ἄρπαξε ὁ ἄνεμος καὶ τὴν ἔστειλε ᾠλήγορα στὸ Ν. Φωτινίδη ἀπὸ τὰ Παλιὰ Ρούματα, ποῦ εἶχε κατεβῆ ἀπὸ τὰ πανωμέρια γιὰ νὰ πολεμήσῃ. Τὰ πόδια του κάνουν φτερά. Τρέχει μὲ ὄση δύναμη τοῦ ἔχει μείνει. Ὅρμᾳ ἀκάθεκτα καὶ βουτᾶ τὸ μαχαῖρι του στὴ πλάτη τοῦ Γερμανοῦ, τὸν ἄρπᾶ ἀπὸ τὰ μαλλιά τὸν ἀναποδογυρίζει καὶ τὸν ἀποτελεῖώνει, ἐνῶ αὐτὸς ἐφώναζε κλαψιάρικα.

—Νό!, Νό!

—Ἄτιμε ἐσὺ δὲν ἐσεβάστηκες τὸ κορίτσι κι' ἐγὼ θὰ σὲ λυπηθῶ;

Καὶ ἡ μάχη συνεχίζεται κι' οἱ ψυχὲς ἀντιστέκονται... Κάποτε κόπασε ἡ μάχη, καὶ λαβομένη ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Γερμανῶν—μαζὶ μὲ ἄλλες γυναῖκες ποῦ φοροῦσαν Ἀγγλικά πανταλόνια καὶ χιτῶνια—ἡ Μαρία Μελαδάκη ποῦ μεταφέρθηκε μὲ ἰδικὴ διαταγὴ στὴν Ἀθήνα Ἡ Μερία, ψηλὴ, μελαχροινὴ, μὲ μαῦρα μάτια ποῦ σπινθηροβολοῦν ἔστεκε μπροστὰ στὸ Γερμανὸ ἀνακριτὴ μὲ θάρρος καὶ παρρησίᾳ τέτοια ποῦ θὰ τὴν ζήλευαν πολλοὶ ἄντρες.

Σὰν τέλειωσε ἡ ἀνακρίσῃ της ὁ Γερμανὸς πῆγε ν' ἀστειευθῆ μαζί της. Τὴν σκούνησε μὲ τὸ χέρι καὶ τὴν ρώτησε:

—Τὶ ἔκανες κοπέλα μου τὰ φουστάνια σου;

Καὶ ἡ Κρητικὰ κόρη, χωρὶς νὰ γάση καιρό, καὶ μὲ τὴν ἐτοιμολογία ποῦ διακρίνει τὴ φυλὴ μας τοῦ ἀπάντησε.

—Τάφηκα μωρὲ γιὰ νὰ τὰ βάλουν οἱ Γερμανοί!

Αὐτὰ εἶναι λίγα πούπουλα στὸν ἄνεμο, εἶναι μιὰ στάλα στὸν ὠκεανὸ τῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔπων ποῦ δημιούργησε ἡ μάχη τῶν τιτάνων τῆς Κρήτης.

Καὶ ἦρθαν τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Μαῦρα κι' ἄραχνα.

Λουφάζαμε μὲ τὸ φόβο καὶ μὲ τὴν ἀπειλὴ τοῦ θανάτου.

—Ἄραγε θὰ ξημερωθοῦμε; ἔλεγαν οἱ μεγάλοι!

Καὶ τὰ παιδιὰ τὰ βράδυα, ψιθύριζαν στὰ κρεβατάκια τους:

— Παναγίτσα μου κάμε νά μὴν μᾶς χτυπήσουν ἀπόψε ο
Γερμανοί, καὶ φέρε μὲ τὸ καλὸ τ' ἀδερφάκι μας ἀπὸ τὴν Ἄ-
γυιά. Δίνε Χριστούλη μου κουράγιο στὸν πατέρα ποὺ κοιμᾶται
μὲς τὰ κρύα.

Κι' ὁ ὕπνος, ἓνας ὕπνος παράξενος, μιὰ νάρκη, βάρνε
τὰ βλέφαρα, ὥσπου κλιούσαν γιὰ ν' ἀνοίξουν μὲ τὸ πρῶτο τρί-
ξιμο.

Κι' ὅμως παρ' ὅλο τὸν τρόμο καὶ τὴ σκιά τοῦ ἄγνωστου
μέλλοντος, οἱ γυναῖκες μας δὲν ἔπαψαν νά ἐργάζονται μὲ ἀ-

Ἡ ΚΡΗΤΙΚΙΑ ΕΞΕΓΕΙΡΕΤΕ

κατάβλητη ὀρμὴ καὶ θάρρος Ἐργάστηκαν καὶ στὸν κοινωνικὸ
τομέα καὶ στὸν Ἐθνικὸ κι' ἔδωσαν ὅτι μπόρεσαν στὸν ἱερὸ ἀ-
γῶνα. Ὑπέθαλπταν Ἀγγλους, βοήθησαν τὴν Ἀγγλικὴ κατα-
σκοπεία, μαζεύοντας χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν κίνηση τοῦ
ἐχθρικοῦ στρατοῦ.

Χρησίμευσαν ὡς σύνδεσμοι σὲ διάφορες συνεννοήσεις κλπ. Ἐδῶ πρέπει ν' αναφέρωμε τὴν Κατίνα Περάκη-Φίλιξ, ποὺ γιὰ τὶς πολλὲς τῆς ὑπηρεσίες σὲ δέξισή σι' Ἀνάκτορα τοῦ Βουίχιχαμ τῆς ἀπενεμήθηκε ἀνώτερο Βρετανικὸ παράσημο. Ἀναφέρω ἀκόμη τὴν Ἑλένη Καντζουροῦ, τὶς ἡρωίδες τοῦ Ἡράκλειου Ἄννα Ζωγραφιστοῦ, Εὐανθία Ἀλεξάκη, Φιλαρέτη Μπαντουβᾶ καὶ τὴν Ἀταλάντη Ραφτοπούλου, ποὺ πολλὰς ἀπ' αὐτὲς ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο στὴν περίφημη ἀπαγωγή τοῦ Στρατηγοῦ Κράϊπε. Ἀπὸ τὸ πολῦτιμο ἀρχεῖο τοῦ γιατροῦ Παῖζη, ποὺ θὰ ρίξη ἀρκετὸ φῶς στὴν σκοτεινὴ καὶ ἀκαταστάλακτη Κατοχικὴ περίοδο πέρνω τοῦτες τὶς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ δρᾶση τῆς γυναίκας στὴν κατοχὴ :

Μεγάλῃ πατριωτικῇ δρᾶσι ἔδειξαν οἱ γυναῖκες μας σ' ὅλη τὴ μεγάλη περίοδο τῆς κατοχῆς. Πάλαιψαν σάν λιοντάρια καὶ δὲν τὶς λύγισε ἡ μεγάλη λαίλαπα τοῦ ἄγνωστου μέλλοντος.

Ἡ Μαρία Νεραντζᾶκη καὶ ἡ Λαγωνικάκη διέτρεφαν 47 Ἕλληνας ἀρκετὸ καιρὸ σὲ δυὸ σπηλιάρια. « Ἡ πιὸ ἀτρόμητη γυναῖκα ποὺ μπορεῖ νὰ βάλῃ ἄνθρωπος στὸ μυαλό του—σημειώνει ὁ γιαιτρός—εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ Ἑλένη Λαγοῦ, ποὺ τουφεκίστηκε γιὰ τὶ ἔκανε ἀντίσταση». Ἀκόμα θὰ ἤθελα μὲ μεγάλη λόγια ἂν μποροῦσα νὰ παινέσω τὴν πατριωτικὴ δρᾶσι δυὸ ἄλλων γυναικῶν, τῆς Ἄννας Πολωγιώργης καὶ τῆς Μέλπω Σκουλᾶ—Παῖζη ποὺ δὲν ἔπαψαν οὔτε στιγμὴ σ' ὅλη τὴν μακρὰ κατοχικὴ περίοδο νὰ κάνουν μυστικοὺς ἐράνους καὶ νὰ βοηθοῦν τὴν δυστυχία, καὶ τὰ ἡρωϊκὰ Κρητικὸ πούλα ποὺ δημιουργοῦσαν τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Κάθε ἔπαινος ἀξίζει γιὰ τὶς δυὸ τοῦτες πατριώτισες. Ἀκόμα θέσῃ ἔχει ἐδῶ ἓνα ὁμορφο ἐπεισόδιο ποὺ ἔχει πάλι πρωταγωνίστρια τὴν ἀτρόμητη Κρητικοπούλα καὶ ποὺ μοῦ τὸ διηγήθηκε αὐτόπτης μάρτυρας.

Στὰ 1944, τότε ποὺ οἱ Γερμανοὶ ἔβραζαν, μιὰ ομάδα ἀπὸ Ἡρακλειώτες ἀντάρτες, ἔκανε ἓνα μεγάλο σαμποτάζ κοντὰ στὰ γραφικὰ Ἀνώγεια. Στὴν ἐπικίνδυνη αὐτὴ ἐπιχείρηση πληγώθηκε βαρεῖα ὁ Σταμάτης Σπιθούρης ποὺ τὸν μετέφεραν οἱ σύντρόφοι του μέσα σι' Ἀνώγεια.

Οἱ Γερμανοὶ γιὰ ἐκδίκηση ἔκαψαν τὸ χωριὸ καὶ οἱ Ἀνωγειανοὶ κυνηγημένοι, ἔτρεξαν νὰ κρύψουν τὰ κεφάλια τους στὶς κορφὲς τῆς Ἰδας, καὶ ποὺ στὰ παλιὰ γεννήθηκε ὁ Δίας ὁ πρόγονος μας.

Τὴ δύσκολη τούτη στιγμὴ συλλογίστηκαν τὸν Σπιθουρο Σταμάτη ποὺ ἦταν πολὺ βαριά. Τὶ νὰ τὸν κάνουν;

Σκέφτηκαν και τὸν κατέβασαν σὲ μιὰ ὑπόγεια «τρύπα» νὰ πεθάνη μοναχός· γιὰ νὰ μὴ ἴδῃ τοὺς Γερμανούς. Στὴ δύσκολη τούτη στιγμή ξεπετάχτηκαν δυὸ κόρες ἀπὸ τὸ κοπάδι τῶν ἀνθρώπων ποὺ ᾤδευαν πρὸς τὴν Ἴδα, ποῦχαν στεφανωμένο τὸ κεφάλι ἀπὸ ξανθὲς πλεξοῦδες κκι φώναξαν μεγάλα στοὺς ἄνδρες:

—“Ὅχι, ἐμεῖς θὰ μείνουμε μαζί του νὰ τοῦ κλείσουμε τὰ μάτια καὶ ἄς σκοτωθοῦμε.

“Ἔτσι κι’ ἔγινε. Τ’ Ἀνώγεια ἄδειασαν καὶ οἱ Γερμανοὶ στρατοπέδευσαν γύρω στὴν ὑπόγεια «τρύπα», ποὺ δώδεκα ὀλόκληρα μερόνυχτα τὴν ἔφραζε ἓνα φουντωτὸ ἀγκάθι. Τὶ θὰ γινόταν οἱ τρεῖς ψυχὲς δώδεκα μέρες χωρὶς νερὸ καὶ φαί; Ἐδῶ ἔγκειται ἡ μεγάλη θυσία.

Μόλις νύχτωνε ξετρύπωναν ἀπὸ κεῖ, σερνόταν μὲ τὴν κοιλιὰ κρυφά·κρυφά μὴν τίς μυριστεῖ ὁ Γερμανὸς σκοπός, πῆγαιναν στὰ ρυάκια, γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε ἄνθρωπος στὸ χωριό, καὶ ἐκεῖ μάζευαν τὸν καρπὸ τῆς «λουτσιᾶς» καὶ γύριζαν καὶ ἔτρωγαν αὐτὲς καὶ ὁ τραυματίας.

Καὶ ἡ δουλειὰ αὐτὴ βάσταξε 12 μερόνυχτα.

Δώδεκα ἀνατολὲς καὶ δώδεκα δῦσες.

Καὶ σὰν πέρασε ὁ ἄνεμος τοῦ Βυρρά, καὶ γύρισαν οἱ Ἀνωγειανοὶ στὸ χωριὸ βρῆκαν τίς δυὸ κόρες καὶ τὸν Σπιθουροσταμάτη νὰ τοὺς περιμένουν μὲ τὴ χαρὰ στὰ μάτια καὶ τὸ γέλιο στὰ χεῖλη.

Εἶχε περάσει κι’ αὐτό.

Τώρα θέλετε τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἡρωϊκῶν γυναικῶν ποὺ μὲ τὴν αὐταπάρνησή τους ἔσωσαν τὴ ζωὴ ἑνὸς ἀκόμη Κρητικοῦ ἀγωνιστῆ;

Τὶ ἀξίζει ἂν σᾶς τὸ πῶ;

Τὰ ὀνόματά τους τὰ πήρε ὁ θρῦλος καὶ τὰ ὁμορφοπλέκει στὸ στόμα τῆς γιαγιᾶς στὰ συννεφοσκέπαστα Δεκεμβριάτικα βράδυα.

“Ἀν ὅμως γιὰ τὸ θρῦλο τὰ ὀνόματά τους εἶναι γνωστὰ ἐγὼ τὰ δίνω καὶ στὴν ἀδελφῆ τοῦ θρύλου, τὴν ἀδέκαστη Ἱστορία. Τιμὴ καὶ δόξα ἀνήκει στὶς Ἡρωϊκὲς Κρητικοποῦλες: τὴν Εἰρήνη Βασ. Κεφαλογιάννη καὶ τὴν Φρῶσυνὴ Ἀνδρεαδάκη.

Ἐδῶ ἡ Κρητικιά εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν Σπαρτιάτισ-

σα. Τὰ λόγια της ξεπερνοῦν τὸ «ἦ τᾶν ἢ ἐπὶ τᾶς». Κατοχή! Ἡ Χωροφυλακὴ ἔχει σιλλάβει τὸν μεγάλο μου ἑδελφὸ, 15 χρόνων τότε, πού τὸν παραδίνει ἀργότερα στοὺς Γερμανοὺς γιὰ πατριωτικὴ δράση. Προτοῦ ὅμως τὸν παραδώσουν στοὺς Γερμανοὺς τὸν κρατοῦν σ' ἓνα κελὶ τῆς Ἀσφάλειας. Ἡ μητέρα μου μὲ μεγάλο πόνο τρέχει στὴν Ἀσφάλειά καὶ παρακαλεῖ τὸν τότε διοικητὴ Μαρινᾶτο νὰ μὴν τὸν παραδῶσιν στοὺς Γερμανοὺς. Καὶ αὐτὸς ὁ ἄτιμος Ἕλληνας τῆς ἀπαντᾷ:

«Ἄς μαρτυρήσῃ τοὺς συνεργάτες του καὶ θὰ τὸν ἐλευθερώσω».

Μὲ ὅλε τὸν πόνο πού τῆς ἔφερεν ἡ ἰδέα ὅτι μποροῦσε νὰ χάσῃ τὸν πρῶτο γιοῦ της, ἡ περήφανη μάνα ἀπάντησε στό διοικητὴ.

—«Ἄν εἶναι νὰ προδώσῃ προτιμῶ νὰ τὸν χάσω».

Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα περιστατικά πού δείχνουν τὸ ψυχικὸ σθένος τῶν γυναικῶν μας.

Μήπως εἶναι μικρὸ, τὸ ὅτι ὅταν εἶχαν σταθεῖ μπροστά στοὶ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα οἱ ἀτρόμητες Τερψ. Βλάχου καὶ Ἑλένη Μαρκετάκη ἀψηφώντας τὸν θάνατο πού τῆς περίμενε, τραγουδοῦσαν «τὸ ἔχετε γειὰ βρυσουλες λόγγοι βουνά ραχοῦλες» σὰν ἄλλες Σουλιώτισσες! Νὰ γιὰτὶ ἡ φυλὴ μας στέκει ψηλά. «Καὶ ξέρομε ἀπὸ τὴν κοινωνιολογία ὅτι καμμιά φυλὴ δὲν φτάνει ποτὲ πιὸ ψηλά ἀπὸ τὴν γυναῖκα πού τὴν γέννησε».

Βαστοῦμε ἀπὸ τὴ φλέβα μεγάλων γυναικῶν.

«Κι' ἂν οἱ Κρήτες εἶχαν Κρήτη νὰ ἐλευθερώσουν ἦταν, γιὰτὶ τοὺς τὴν διατήρησε ἡ Κρητικὴ γυναῖκα».

Καὶ ὅταν ἡ θάλασσα θ' ἀστράφτη ἀπὸ φρεσκάδα κι' ἡ ἀλκυώνα θὰ πετᾷ ἀπὸ βράχο σὲ βράχο καὶ ὁ ἀφρὸς θὰ γράφῃ ἄσπρη γραφὴ πάνω στὴ γαλάζια ἐπιφάνεια, ὅλες οἱ γυναῖκες τῆς Κρήτης, χωρισμένες σὲ δυὸ χοροὺς—ἓνα οὐράνιο χορὸ κι' ἓνα γήινο—θὰ πέρνουν τὸ δρόμο τοῦ γυαλοῦ.

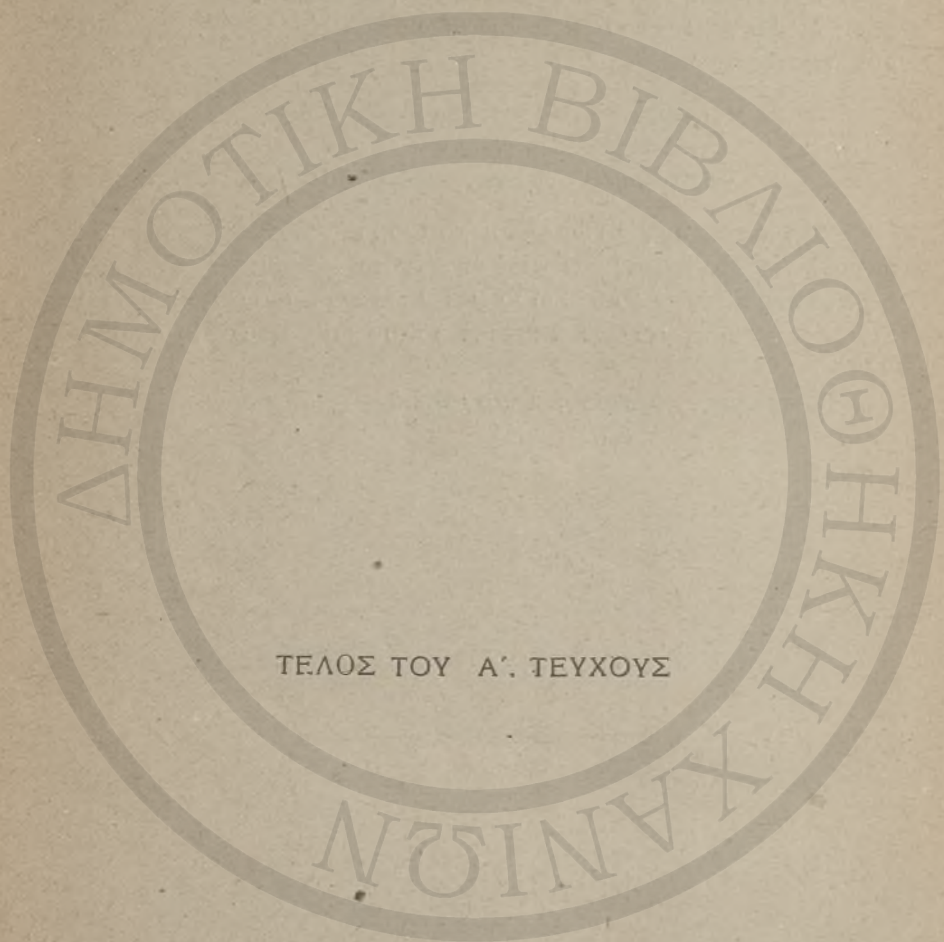
Θά κρατοῦν μὲ τὰ χέρια ποῦ βάσταξαν τὸ καριοφύλλο
ἄσπρα, κόκκινα στεφάνια λουλουδιῶν. Θά στέκωνται στὴν ἄκρη
τῆς θάλασσας, θά διώχνουν μακριὰ τὴν ἀλκυώνα καὶ θ' ἀφίνουν
τὸ κύμα νὰ πέρνη στὰ βάθη του τὰ στεφάνια τῶν ρόδων. Κι' δυὸ
χοροί, οἱ μεγάλοι χοροὶ τῶν γυναικῶν τῆς Κρήτης, θά τραγου-
δοῦν μεγαλόπρεπα:

Ν' υἱὲ τῆς Κρήτης Ἄρχοντα
Λιώντα Καλέογη Λιώντα
κλαῖνε σε οἱ μπάντες, κλαῖνε σε!

Ἐδῶ τελειώνει τὸ νεκρικό τραγοῦδι. Ἐδῶ τελειώνει τὸ
τραγοῦδι τῆς ἀντρειας «Ν' υἱὲ τῆς Κρήτης Ἄρχοντα». Ὑστερα
θά ξαναπάρουν τὸν ἴδιο δρόμο γιὰ νὰ σκορπίσουν στὰ χωριά
καὶ στὰ σπιτάκια γιὰ νὰ ἀποτελειώσουν τίς δουλειές ποῦ ἄ-
φησαν:

Τὸ τρύγος, τὸ θέρος, τ' ἀργαλειό.

12.9
6-4

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α΄ ΤΕΥΧΟΥΣ

